

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Законодавство о штампи и слободи штампе у
Кнежевини и Краљевини Србији**

(мастер рад)

Ментор: проф. др Небојша Ранђеловић

Студент: Марија Васић

Број индекса: М014/21-О

Ниш, 2022.

I УВОД	2
1. Појам, карактеристике и значај штампе	4
2. Уопштено о развоју и карактеристикама штампе у XIX веку.....	6
3. Схватања слободе штампе у Европи XIX века.....	11
4. Цензура као највећа препрека слободи штампе	16
II Правна регулатива о штампи и слободи штампе у Србији у периоду од 1830-1904. године	20
1. Претеча Закона о печатњи	20
2. Устав Кнежевине Србије из 1869. године	23
3. Закон о печатњи из 1870. године	25
4. Измене и допуне Закона о штампи од 15 децембра 1875. године – Каљевићев закон о штампи.....	26
5. Измене Закона о печатњи из 1879. године.....	28
6. Измене и допуне Закона о печатњи од 29. јануара 1880.	30
7. Закон о штампи из 1881. године	31
8. Измене Закона о штампи 1882. године и	35
9. Закон о штампи из 1884. године	37
10. Устав Краљевине Србије из 1888. године.....	38
11. Закон о штампи од 1891. године	39
12. Закон о штампи из 1904. године	40
III. Закључак.....	43
Литература.....	46
Сажетак.....	50
Summary.....	51
БИОГРАФИЈА АУТОРА	52
ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА.....	Error! Bookmark not defined.
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА	Error! Bookmark not defined.

I УВОД

Штампа, некада познатија под термином печатња, има кључну улогу у размени информација и мишљења. Имајући у виду значај медија у преношењу информација, идеја и мишљења, посебан значај се придаје улози штампе, посебно у погледу политичког и говора у јавном интересу. Можемо констатовати да је улога медија у спровођењу слободе изражавања у пракси велика, она има битну улогу у демократском друштву. Иако не сме да прекорачи одређене границе, нарочито када су у питању углед и права других, њена дужност је да саопштава информације и идеје о свим питањима од јавног интереса, у складу са својим обавезама и одговорностима.

У време када су светло дана угледале славне декларације о људским правима и слободама прокламоване америчком и француском револуцијом, Србија је била тек једна заостала провинција уклопљена силом јачег у систем вредности Османског царства. По угледу на модерне светске и европске уставности, однос власти и грађана почео се мерити у духу либералне идеологије управо критеријумом људских слобода. Србија је своју тежњу ка националној слободи задуго претпостављала остварењем унутрашњих слобода у смислу правне заштите различитих сегмената живота појединаца. Иако се не би могло рећи да је Србија, као вазална кнежевина, олако кренула путем ограничавања свемоћне државне власти уставним гарантовањем људских права, поготово у политичкој сфери живота, одредбе о субјективним, индивидуалним правима добијају све важније место током њеног уставног развика. Од оснивања прве штампарије у Кнежевини Србији могуће је пратити активности српске власти усмерене ка правном уређењу издавачке делатности. У првим прописима који су се тicali штампе, слобода изражавања, нераскидиво повезана са слободом штампе, била је ограничавана. Са развикам друштва и јачањем свести о слободи изражавања као једном од темеља демократије и предуслова за уживање других права и слобода, долази до првих гаранција њеног постојања.

Предмет овог рада јесу правне одредбе о штампи и слободи штампе у Књажевини и Краљевини Србији. Циљ овог рада је сагледавање нормативних решења Закона о печатњи, односно штампи у Србији XIX века и то аналитичком методом, од времена када овај закон

по први пут постаје уставна категорија (1869), па све до својеврсне уставноправне финализације допунама. У раду ћемо хронолошки приказати настанак, чланове и делове *Закона о печатњи* у Књажевини Србији и допуне истог кроз правни оквир Краљевине Србије. Ради бољег сагледавања историјског контекста у коме се заговара слобода штампе у раду је најпре приказано теоријско схватање штампе као и њен значај и улога у друштвеним заједницама. Такође, у уводним деловима рада приказана су схватања слободе штампе у Европи XIX века, са посебним акцентом на цензуру као метод ограничавања слободе штампе. У централном делу рада дати су прикази правног оквира Србије који се тичу штампе и слободе штампе у периоду од 1830. до 1904. године.

У изради овог рада коришћени су следећи методи: историјско правни метод, упоредно правни метод, као и метод анализе и синтезе. Историјским методом натојали смо да укажемо на друштвено политичке и друштвено економске односе и прилике у датом временском раздобљу у којем су донета дата законска решења по питању штампе и слободе штампе. Упоредно правним методом смо се служили приликом указивања на различите методе цензуре у државама Европе XIX века. Метод анализе примњен је приликом детаљног сагледавања законских и уставних решења кроз различите периоде Српске историје по питању штампе и слободе штампе, док је метод синтезе примењен како би се на основу свеобухватне анализе материјала приказаног у овом раду синтетизовали одређени сегменти и извукли закључци по питању регулативе штампе и слободе штампе у Србији у периоду од 1830-1904. године.

1. Појам, карактеристике и значај штампе

Током развоја човечанства и цивилизацијског напретка друштва развијали су се различити облици комуникације чија је превасходна улога испуњавање социјалне улоге сазнавања новости, чак и много пре него што се појавила штампа, односно новине у традиционалном облику. Само значење појма штампа, односно новина је веома сложено из разлога што исте поред уредничких чланака чине и фотографије, разни савети, вести, огласи итд. Међутим, под оним што представља штампу, односно новине у правом смислу речи у се у сваком раздобљу друштвеног развоја сматрало оним што заиста доноси неке новости. Наиме, и пре изума штампе, постојали су текстови и публикације који су доносили новости са превасходном намером да информишу читаоце о најновим догађајима из дате друштвене заједнице. Кромањонски пећински људи, или пак Егићани у доба четврте династије, 4.000 година пре нове ере, објављивали су новости на стенама и субовима, како би своју заједницу обавештавали о најновијим дешавањима. Новости објављиване на овај начин нису биле механички репродуковане, а нису биле ни доступне ширем броју људи. Међутим, када је реч о Римским диуринама, може се рећи да су оне биле механички репродуковане и изложене на јавном месту. Текст се након тога преписивао и у много примерака у писарским радионицама како би био шире доступан. Потом се односио претплатницима или онима који су се претплатили само на поједина издања.¹

Луси Мајнард Салмон (Lucy Maynard Salmon) у својој књизи *“The newspaper and the historian”* из 1976. године наводи да новине трагају за свим што представља уобичајен свакодневни живот у некој заједници и у потпуности га осликава и организује на начин својствен тој заједници, тврдећи да новине одражавају дух времена у којем су настале као

¹ С. Мокриш, *Новине и њихова улога у друштвеној заједници*, Вјесник библиотекара Хрватске, вол. 54, бр. 4, Загреб, 2011, стр. 117.

што и откривају све активности које се у заједници одвијају, али да такође и наговештавају све промене које ће се у заједници догодити.²

Проналазак штампарске машине, имао је свакако пресудну улогу у развоју новина, као и на њихов развој и ширење, чему у прилог најбоље говори чињеница да се за исте у свакодневном говору, тако и у стручној литератури, па и у правним оквирима користи колоквијални назив штампа. Енорман напредак штампарства, новинарства и новина као штампаног медија масовне комуникације, довео је и до потребе да се у стручним и научним круговима дефинише значње штампе, односно новина.

Иако је историја штампе, односно новина и новинарства везује за XVII век, прве дефиниције штампе, односно новина датирају из XX века. Једну од најприхваћенијих дефиниција дао је Ерик Ален (Eric Allen) који наводи да: *“праве новине морају да излазе периодично, морају да буду механички репродуковане и доступне свима који су вољни да их плате. Уз то, морају да садржа чланке различитих садржаја, да буду уопштене, правремено да доносе вести и морају да буду организоване.”*³

Када је у питању улога штампе, односно новина и значај за друштвену заједницу он се примарно огледа у информисању, тј. преносу, објашњавању и коментарисању за јавност важних и актуелних догађаја, нпр. о политичком животу дате друштвене заједнице, о економском животу исте, о развоју науке и технике, о свакодневним догађајима и сл. Поред овога штампа, односно новине су традиционални извор информација и ставова који утичу на обликовање јавног мњења, чиме остварују још један од задатака масовних медија, а то је задатак уверавања.⁴

Дакле, од саме појаве штампе, односно новина крајем XVII и почетком XVIII века, па све до данашњих дана преко њих су се шириле вести, омогућавало се припадницима дате друштвене заједнице да сазнају шта се у истој догађа, поједини локални догађаји смештали су се у регионални и међународни контекст, из њих се сазнавало где се и када

² L. Maynard Salmon, *The newspaper and the historian*, Octagon, New York, 1976, str. 56.

³ E. Allwn, *International origins of the newspaper*, Journalism Quaterly 7, 4 (1930), 310.

⁴ С. Мокриш, 126.

нешто догађало, пружане су информације о дневним политичким догађајима, пружане су финансијске информације, вршена су оглашавања, вршена је трансмисија културе и сл. Узевши у обзир утицај које штампа, односно новине, могу да имају на ставове и мишљења јавног мњења, паралелно са развојем овог средства комуникације јавила се и потреба државе да регулише правила издавања истих, о чему ће у даљем делу рада бити нешто више речи, са посебним фокусом на период XIX века.

2. Уопштено о развоју и карактеристикама штампе у XIX веку

У XIX веку штампа је постала први медиј који је способан да допре до масовне публике кроз комбинацију технолошких побољшања у производњи и дистрибуцији новина и фундаменталног развоја у организацији финансирања истих. Обим, брзина и облик овакве експанзије штампе узроковани су утицајима три кључне детерминанте:

- а) економским и политичким приликама у било којој земљи;
- б) свест оних који су на власти о потенцијалном политичком утицају штампе на народ;
- в) сензибилитет појединих предузетника да препознају економски потенцијал у инвестирању у штампу.⁵

Пораст становништва, експанзија индустрије и урбанизација у XIX веку утицали су на друштва као што су Велика Британија, Сједињене Америчке Државе, Француска, Немачка, Русија итд. у различитом степену, и изазвали различите политичке одговоре на друштвене и економске проблеме који су се појавили након њих. У таквим околностима штампа је одражавала променљив карактер друштва у сопственој организацији и представљању тема и догађаја. Појавиле су се дневне и вечерње новине које су комбиновале низ функција, као презентери вести, забавних садржаја и извора комерцијалних информација, посебно за све већу урбану популацију. Одабиром прича и презентовањем вести створили су интелектуалне и идеолошке оквире у којима су читаоци

⁵ K. Ward, *The Development of the Mass Media in the Nineteenth Century*, In: *Mass Communications and the Modern World. Themes in Comparative History*. Palgrave, London, 1989, 21.

могли да се иформишу о дешавањима у свом месту месту, националном и међународном окружењу.

У XIX веку друштвене и економске промене створиле су околности које су погодовале расту ширих тиража штампе. Повећана индустријализација и урбанизација, технолошке иновације и промене у транспорту и образовању су такође имале утицаја на експанзију штампе. У Енглеској, су на пример, Закон о едукацији из 1870. године и накнадне реформе које су учиниле основно школовање обавезним и прогресивно подигле старосну доб за напуштање школе, довели до стварања све шире читалачке публике. Могућности за читање су се повећале проналаском керозинске лампе, односно петролејске лампе.⁶ Проширење франшизе новина које су се штампале довело је до све веће потражње за информацијама, а раст градова је такође имао тенденцију повећања потражње за информацијама у урбаним срединама. На пример, у Великој Британији током 1830-их и 1840-их путнички возови су преносили лондонске новине у провинцијске енглеске градове, а до 1870-их су се саобраћали специјални возови за новинске новине, што је омогућило бржу циркулацију метрополитанских новина у провинцијама.

У америчким колонијама, новине које су претходном веку служиле економској и политичкој елити, покривајући питања као што су поморство, пословање и финансије, почеле су да добијају рекламе и повећање формата, али су и даље имале мали тираж. Међутим, технолошке и друштвене промене 1830-их и 1840-их, укључујући појаву средње класе и класа квалификоване радне снаге, обезбедиле су контекст за јефтине, веће тираже, популарних новина са широм привлачношћу од политичких и трговачких листова. У Њујорку су почели да излазе новине “*The Sun*” (1833), “*The Herald*” (1835), “*The Tribune*” (1841), “*The Times*” (1851) које су продавали улични продавци за један или два цента. Отприлике 1860. године неке од ових новина имале су дневни тираж од 50.000 примерака, са вероватно највећим Њујоршки “*The Herald*” са дневним тиражом од 77.000 примерака.

⁶ Петролејска, односно крозинска лампа представља врсту уређаја за осветљење који користи керозин као гориво. Керозинске лампе имају фитиљ или плашт као извор светлости, заштићен стакленим димњаком или глобусом; лампе се могу користити на столу или ручно фењери може се користити за преносно осветљење.

Оснивање међународних новинских агенција 1830-1850-их попут “*Havas*” у Паризу, “*Reuter*” у Лондону, и “*Wolff*” у Берлину – проширило је прикупљање вести на међународном нивоу и дало новинама раније недоступан садржај. У Америци је основан “*Associated Press*”, конфедерација локалних и регионалних организација за прикупљање вести које су дистрибуирале дневне телеграфске вести члановима удружења, омогућавајући чак и мањим новинама да приуште приступ разумно свеобухватним извештајима.

Компаније као што су новинске агенције постајале су све важније како су се шириле новине са масовним тиражом и повећавала потражња јавности за вестима. Они су одражавали трендове ка великом пословању и комерцијализацији који су заузврат карактерисали новинску индустрију.

Новинске агенције су такође имале утицаја на новинарство и извештавање, стављајући већи нагласак на објективност и „чињенице“ пре него на мишљење, што је сигнализирало удаљавање од централне улоге мишљења у многим раним новинама, чији су власници или уредници видели у њима првенствено као средство за изражавање сопствених ставова о савременим питањима.

Технолошки развој је утицао на прикупљање вести у XIX веку. Проналазач Семјуел Морзе (*Samuel Morse*) 1844. године је пренео прву телеграфску поруку, успостављајући начин за брзо преношење вести за новинаре. У 1850-им је положен први трансатлантски кабл који је омогућио бржу комуникацију између Европе и Северне Америке, а од 1870-их телефонска комуникација постала је могућа. Експерименти Гуљелма Марконија (*Guglielmo Marconi*) 1890-их са бежичним телеграфом и преносом радио сигнала поставили су темеље за светску радио-телеграфску мрежу.⁷

Поред напред наведеног и друге технолошке промене утицале су на производњу штампе, односно новина, при чему је напредак у техникама израде папира и штампању био посебно важан. Наиме, раније се папир правио углавном од крпа; али од 1850-их уведен је нови процес заснован на дрвној целулози, чиме је масовна производња папира

⁷ L. Gorman, D. McLean, *Media and Society into the 21st Century: A Historical Introduction*, Wiley-Blackwell, 2009, 9.

била једноставнија. Снага паре је примењена на штампарску пресу, а развијена је цилиндрична преса. Промена са равне штампарске машине пре 1850-их на цилиндричну пресу значила је да се много више новина може брзо штампати. Писаћа машина је такође ушла у уобичајену употребу у новинским канцеларијама након 1860-их, док је тзв. Линотип машина⁸ револуционирала куцање помоћу тастатура и других типографских побољшања у саставу новинских страница

Коначно, укидање претходних ограничења за штампу имало је значајан утицај за развој исте у XIX веку. Наиме у Енглеској је наметање царина у осамнаестом веку ограничило тираж новина, одржавајући цене довољно високим да ограниче продају и делујући одвраћајуће за оглашиваче. У Енглеској је 1854. године укинута такса на рекламирање, затим такса за печат 1855. и царина на папир 1861. Ослобођеност од таквих ограничења се сматрала фундаменталним у Америци, а Први амандман на Устав Сједињених Америчких Држава из 1791. је осигурао слободу штампе. Уклањање напред наведених ограничења у Енглеској у деветнаестом веку отворен је пут значајних промена по питању тиража штампе. У провинцијама су се појавиле јефтине дневне новине које су у почетку коштале два пенија, а убрзо и само један пени. У Лондону је 1855. године почео да излази “*The Daily Telegraph*”, намењен масовним читаоцима, по цени од једног пенија. У року од пет година тираж ових новина је био 141.000 примерака, а до 1890. имао је дневну продају од 300.000 примерака.⁹

Тако су друштвене и економске промене створиле услове за развој штампе, односно новина како би се задовољила потражња све веће писмена публике за

⁸ Линотип је машина за слагање и ливење слова у редове, у једном комаду. Линотип се састоји од механизма за слагање, механизма за ливење и механизма за разлагање. Принцип рад линотипа се заснива на слагању матричних редова, који се састоје од матрица и клинова, од којих се лију редови у оловној легури. По сложеном матричном реду аутоматски се лије цео ред слога који служи за отискивање. Наслови се слажу на машинама са ручним матрицама које дају ливене редове и машинама које лију појединачна слова, линије и безлични материјал. Прелом је формирање страна књига, брошура, новина, часописа итд. од оловног слога сложеног ручно или машински у ступце. То је обликовање страница слога једнаких дужина од једног ступца или више стубаца који садрже слог, клишеа, наслове, поднасловe, фусноте и ознаке на табаку.

⁹ L. Gorman, D. McLean, 9.

информацијама. Различити технолошки развоји омогућили су да се вести брже преносе и да се новине производе лакше и у већем броју. Промене политике уклониле су препреке и дестимулације за релативно јефтину производњу новина. Коначно, промене у економској организацији биле су кључне за појаву масовне штампе у касном деветнаестом веку.

Када је у питању развој српске штампе она је започела изван територије Србије часописом „*Славеносербски магазин*“ који је штампан у Венецији 1768. године. Оснивач и уредник овог часописа био је Захарије Орфелин, један од најобразованијих Срба тог времена, писац, историчар, сликар, гравер и издавач првог часописа и „*Вечног алманаха*“. Школовао се и изучавао занате у Пешти, Бечу и Венецији, а радио је и живео у српској средини, у Сремским Карловцима, Новом Саду и другим местима тадашње јужне Угарске.

Иако је „*Славеносербски магазин*“ издао само један број, он се може сматрати и почетком српског публицистичког писања. У његовом предговору, који је написао Орфелин, разматрана су релевантна питања културног живота међу Србима и изнете одређене идеје и програми. Овај предговор, штампан на тринаест страница публикације, историчари су оценили као веома значајан текст, у коме су по први пут на српском језику представљене доктрине европског рационализма осамнаестог века и просветитељства.¹⁰

Након „*Славеносербског магазина*“ Захарија Орфелина, штампаног у Венецији 1768. године, који се сматра самим почетком српске штампе у Бечу су се појавиле прве три новине. То су биле: „*Сербкија повседневнија новина*“ 1791. године, „*Славеносербскија вједомости*“ 1792. године и „*Новине сербске из царствујушега града Виене*“ 1813. године. Овде је важно истаћи да је, у то време било веома тешко добити дозволу од бечке владе за објављивање на српском језику политичких новина. Један од услова за добијање те дозволе био је да су политичке вести преведене из немачких и аустријских новина, нпр. из „*Wiener Zeitung*“ или „*Österreichher Beobavhter*“. Међутим, током овог времена ове

¹⁰ М. Бјелица, *Новинарство и публицистика*, У: Историја српске културе, Дечије новине, Горњи Милановац и Удружење издавача и књижара Југославије, Београд, 1996, 132.

новине су прошириле своју тематику и почеле да објављују културне теме заједно са политичким причама.¹¹

Одредбама хатишерифа турског султана Мухамеда из 1830. године Србија је добила право да штампа књиге. Двадесет првог маја 1831. у Београд је допремљена прва штампарија обновљене Србије, која је купљена у Петрограду за државне потребе¹², која је 1833. године пренесена је у Крагујевац где је радила под називом Књажеско-србска књигопечатња и у склопу које су почеле излазити и прве новине “*Новине сербске*”, под уредништвом Димитрија Давидовића.¹³

Српско новинарство, које се постепено јавља средином XIX века, од самог почетка има централну улогу у даљем развоју политичких дискурса и јавног мњења. Међутим, као и свугде у свету, и овде је домет штампе у почетку био ограничен ограниченом писменошћу.¹⁴

3. Схватања слободе штампе у Европи XIX века

Слобода штампе се први пут помиње у XVII веку. Међутим, тек у XIX веку слобода штампе је била широко практикована. Што се тиче Европе, оквир слободе штампе обликован је крајем XIX века.

Наиме, дебате и расправе о односима између медија и власти у академској литератури обично се фокусирају на слободу штампе, односно слободу притиска и

¹¹ S. Stepanović-Todorović, *Collection and preservation of newspapers in the library of SASA: Between Tradition and new Technology*, In: Halmut Walravens, *Newspapers in Central and Eastern Europe – Zeitungen in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, 2003, 74.

¹² Т. Р. Ђорђевић, *Адолф Берман у Румунији*, У: Прилози за књижевност језик историју и фолклор, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1927. 233-235.

¹³ В. Ђоровић, *Историја српског народа*, Глас српски, Бања Лука, 1997, стр. 458.

¹⁴ S. Rohdewald, *Sacralizing the Nation through Remembrance of Mediaeval Religious Figures in Serbia, Bulgaria and Macedonia*, Leyde–Boston, Brill, 2022 (*East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, Volume: 85/2), 863.

мешања власти у рад штампе. Према Џону Мерилу (John Merill) слобода штампе значи аутономију штампе, односно слободу од спољне контроле. По његовом мишљењу, „максимална новинарска аутономија је императив новинарства”. Мерил, у сарадњи са Еверет Денис (*Everette Dennis*), дефинисао је слободу штампе „као право да се саопштавају идеје, мишљења и информације путем штампане речи без ограничења владе.“¹⁵

Историјски гледано, систем слободне штампе на тзв. Западу дубоко је укореењен у либералној политичкој традицији која датира из Енглеске седамнаестог века и америчких колонија, где је филозофија која је човека посматрала као рационалну животињу са инхерентним природним правима довела до либертаријанске теорије.¹⁶ Наиме, током тог периода, истина је била енергично тражена, а они који су је поткопавали вишеструко су кажњени. Имплицитно у либералној политичкој филозофији егзистира уверење да ће „грађани донети праве изборе о томе у шта да верују ако се чује довољно гласова, а власт држи руке даље од тога“.¹⁷ У ствари, слободна дискусија о ставовима и идејама ће обезбедити „тржиште идеја“ са којег јавност може да изабере шта жели да верује или да чита.

Међу онима који су ширили западњачку либертаријанску идеју слободне штампе у периоду од XVII до XIX века били су Жан-Жак Русо (*Jean-Jacques Rousseau*), Адам Смит (*Adam Smith*), Томас Хобс (*Thomas Hobbes*), Џон Лок (*John Locke*), Џон Милтон (*John Milton*), Томас Џеферсон (*John Milton*), Џејмс Медисон (*James Madison*) и Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*). Ови филозофи и интелектуалци наглашавали су да ће слободни појединци доносити интелигентне и добро утемељене одлуке о јавним пословима ако је изражавање слободно. Ови филозофи су се такође залагали за одређена „универзално нормативна“ права појединаца.

¹⁵ С. Е. Asante, *Press Freedom and Development: A Research Guide and Selected Bibliography*, Greenwood Press, 1997, 11.

¹⁶ J. L. Haule, *Press controls in colonial Tanganyika and post-colonial Tanzania, 1930-1967: A proposition for research in African journalism history*. Doctoral dissertation, Southern Illinois University, Carbondale, 1984, 13.

¹⁷ W. A. Nachten, *The world news prism: Changing media, clashing ideologies (2nd ed.)* Ames, IA: Iowa State University press, 1987, 20.

Међутим, Русо је у свом класичном делу Друштвени уговор из 1762. године „охрабрио људе да слушају своја срца и глас природе, а не свој ум и постулате формалне филозофије.¹⁸ Русо износио да је „човек рођен слободан, али је свуда у оковима“. На сличан начин, Милтон је чврсто веровао да ће, дајући „слободан отворени сусрет“ (тј. расправа о идејама и погледима), истина победити лаж. У свом чувеном памфлету „*Areopagitica*“ из 1644. Милтон се убедљиво залагао за слободно изражавање у штампи. Џеферсоновски принципи су били засновани на премиси да власт која није могла да издржи критике, посебно од стране штампе, заслужује да падне. Џеферсон је веровао у штампу која допире до велике масе људи. У ствари, кажу да су они који лепо мисле о Џеферсоновим принципима поставили убедљиво питање: „Да ли се од штампе тражи да људима да оно што желе или оно што им треба чак и ако оно што желе није оно што им треба“.¹⁹ Без сумње, Џеферсонови ставови су утицали на дебату о слободи изражавања, преливши се на права из Првог амандмана америчког Устава, који каже: „*Конгрес неће донети закон који поштује успостављање религије, или забрањује слободно испољавање вере, или ограничава слобода говора, или штампе, или право људи да се мирно окупљају и да поднесу петицију влади за исправку притужби.*“ Ова слобода говора и клаузула у вези слободе штампе, која је додата Уставу Сједињених Америчких Држава из 1791. године, имала је за циљ да подстакне слободан проток информација и идеја, као и да појединцу да право да доноси информисане одлуке о јавним питањима или политици. Дакле, можемо закључити да било каква расправа о слободи штампе не би требало да искључи Британце, чији је појам слободе штампе допринео обликовању савременог западног либертаријанског концепта слободне штампе. Такође, овде треба истаћи да се до слободе штампе на Западу, посебно у Европи, није дошло лако. Ниаме, у монографији под називом „*Слобода штампе у Европи, 1815-1914*“, Роберт Голдштајн (*Robert J. Goldstein*) даје преглед неких од главних битака око слободе штампе у европским земљама. Он напомиње да су конзервативни режими улагали много времена и труда покушавајући да сузбију опозицију, а посебно ниже класне и социјалистички оријентисане публикације. У поменутом делу Голдштајн наводи: „*Ограничења слободе штампе конзервативци су*

¹⁸ T. W. Wallbank, A. M. Taylor, N. M. Bailkey, *Civilization past and present, 1650 to the present* (4th ed.), Glenview, 1972, 447.

¹⁹ M. R. Cullen, *Mass media and the First amendment*, Dubuque, 1981, 439.

обично оправдавали у смислу наводне неодговорности штампе и опасности од увођења питања јавних послова међу масама становништва за које се сматрало да су очигледно неспособни да се баве таквим питањима. Надаље, конзервативци су јасно сматрали да ће масе, ако се упознају са јавним питањима, све више тражити право да буду саслушане о таквим стварима и, својим незнањем и похлепом, угрозиће јавно добро (које се генерално сматрало да се поклапа са интересима владајући елементи).²⁰

Он истиче да је репресивна контрола штампе постојала у скоро целој Европи јер су штампари и новинари – осуђени за писану побуну, јерес или издају – били подвргнути смртној казни и стварно погубљени у многим земљама, укључујући Шпанију, Француску, Аустрију, Немачку, Енглеску и Швајцарску. Голдштајн каже да се репресија штампе у Европи XIX века може поделити у две главне категорије.

Прво су били директни облици репресије, осмишљени да спрече „непожељне“ да објављују материјал (лиценцирање), да спрече појављивање „непожељног“ материјала (претходна цензура) и да казне издаваче „непожељног“ материјала који се појавио у штампи (кривично гоњење након објављивања, понекад познато као казнена цензура). Други су били индиректни облици репресије, који нису изричито стављали ван закона или кажњавали одређене новинаре или објављени материјал, али који су били осмишљени да обесхрабре сиромашне од објављивања или куповине новина наметањем финансијских ограничења штампи, као што су гаранције за опрез и посебни порези на штампу.²¹

Голдштајн примећује да директна и индиректна средства регулације штампе у то време коегзистирају у различитим земљама истовремено.

У сличној студији о слободи штампе у Европи XVIII и XIX века, Чарлс Руд (*Charles A. Ruud*) примећује да је средином XIX века принцип давања слободе штампе укидањем прелиминарне цензуре постао закон – кроз формално признање у уставима и правним кодексима у већем делу Европе. Иако је прелиминарна цензура укинута у већем делу Европе до 1850-их, владе су осмислиле друга средства да утичу на штампу. Он

²⁰ R. Goldstein, *Freedom of the press in Europe, 1815-1914*, Publication: Columbia, S. C. : Association for Education in Journalism and Mass Communication, University of South Carolina, 1983, p. 7.

²¹ R. Goldstein, 8.

закључује да свака власт настоји да задржи информације које новинари желе да објаве или емитују. Образац који је заједнички за четири државе Енглеску, Француску, Немачку и Русију о којима се говори у Рудовој студији показује да су владе тога доба наметнуле све границе које су могле да оправдају у оквиру закона или ван њега.

У сличној студији о слободи штампе у Европи XVIII и XIX века, Чарлс Руд (Charles A. Ruud) примећује да је средином XIX века принцип давања слободе штампе укидањем прелиминарне цензуре постао закон – кроз формално признање у уставима и правним кодексима у већем делу Европе. Иако је прелиминарна цензура укинута у већем делу Европе до 1850-их, владе су осмислиле друга средства да утичу на штампу. Он закључује да свака власт настоји да задржи информације које новинари желе да објаве или емитују. Образац који је заједнички за четири државе Енглеску, Француску, Немачку и Русију о којима се говори у Рудовој студији показује да су владе тога доба наметнуле све границе које су могле да оправдају у оквиру закона или ван њега.²²

У Европи XIX века, доминантне класе су презирале идеју слободне штампе, видећи је као оружје средње и ниже класе. Дакле, иако је репресија над штампом у Европи постојала много пре XIX века, у то време технике репресије штампе спадале су у две главне категорије:

1) директна – лиценцирање, претходна цензура и кривично гоњење након објављивања;

2) индиректна – финансијска ограничења као што су гаранције или обвезнице опреза и посебни порези на штампу који имају за циљ да обесхрабре сиромашне да издају или купују новине.

Ови облици репресије били су веома ефикасни у сузбијању изражавања и кружења опозиционих мишљења у легално штампаном материјалу као и у загорчавању живота појединих новинара. Али легални и нелегални облици отпора репресији за штампу спречили су да ова тактика буде у потпуности ефикасна. Правни облици отпора укључивали су коришћење тзв. „езоповског језика“ (критичке политичке примедбе индиректно дате), коришћење техничких детаља и рупа како би се избегле казне, и

²² С. Е. Asante, 22.

удруживање како би се превазишле високе цене новина. Две главне технике илегалног отпора биле су издавање тајних новина и кријумчарење забрањеног материјала. Овде треба напоменути да се не само издавачи и новинари, већ велики број појединаца бавио таквим пркосом.

4. Цензура као највећа препрека слободи штампе

Највећа препрека слободи штампе јесте цензура. Цензура је одувек била примарно средство контроле штампе. Реч "цензор" је изведена од латинског глагола "*censere*", што значи "оцењивати, испитивати, проверити". У Римском царству, цензори су били службеници који су постављани на ограничени временски период и који су, поред процене вредности имовине, пресуђивали о јавном моралу. Иако у антици није било штампане штампе, постојала су ограничења у погледу јавног излагања. На пример, римски „Закон дванаест таблица“ из 5. века пре нове ере учинио је клевету кажњивом смрћу. Насупрот томе, нешто слично слободи изражавања постојало је током периода класичне грчке демократије и за време Римске републике.²³ Цензура је постала хитнија потреба у смислу заштите положаја владара брзим ширењем списа преко штампе. У Европи је крајем XV века примењивана цензура на дела која су се противила ставовима Цркве. Касније се пракса цензуре није ограничила на верске књиге, већ се проширила и на књиге и новине писане на другим пољима.²⁴ Ни критеријуми цензуре нису се подједнако примењивали у свим деловима Европе: понекад је дело које није објављено у једној земљи могло бити објављено у другој.²⁵

У Немачкој је у XVII и XVIII веку примењивана систематска и напредна цензура на периодичне новине које су излазиле два или више пута недељно. Новине у којима се

²³ J. Wilke, *Censorship and Freedom of the Press*, European History on-line (EGO) (Mainz: Leibniz Institute of European History, 2013), parag. 18, <http://www.ieg-ego.eu/wilkej-2013a-en>.

²⁴ F. S. Siebert, *Freedom of the Press in England 1476-1776: The Rise and Decline of Government Control* (Urbana: University of Illinois Press, 1965, 107.

²⁵ J. Wilke, 18.

расправљало о догађајима и проблемима који су се десили у Немачкој долазиле су до људи тако што су претходно њихови текстови били мењани онако како су цензурски тимови желели. Како се број новина повећавао из дана у дан, цензурска контрола новина је постајала све тежа. Штавише, када су новине које нису добиле одобрење за издавање, бивале штампане у другим градовима, новине су повлачене са полица од стране цензорског тима или су изрицане новчане казне онима који су те новине штампали, односно продавали.

Прва кампања за одбрану слободе штампе и протеста против цензуре одржана је у Енглеској.²⁶ Одбори за цензуру су укинута током пуританске револуције која је била заснована на подели власти између палате и парламента. Џон Милтон (*John Milton*) је објавио своје дело “*Aeropagitica*”, која је прва величанствена теза модерне Европе која дефинише слободу штампе 1644. године.²⁷ Позив на слободну штампу у овом делу уопште није произвео очекивани ефекат у Енглеској јер су овлашћења у цензурним одборима скоро преузели судови. Предиздавачка цензура је у Енглеској укинута законом донетим 1695. године. После 1695. године у земљи су почеле да излазе разне новине, а почели су да се праве детаљни извештаји о догађајима у иностранству и расправама о домаћим питањима. Међутим, пошто се кривични поступак против ових публикација завршавао осуђујућим пресудама новина и новинара, то је умало довело до пост-публикачке цензуре. У овом периоду многи новинари су осуђени посебно због клевете. Овај проблем је покушан да буде решен законом о клевети донесеном 1792. године.²⁸ Тешки порези стављени на новине такође су укинута 1885. године.

Када су у питању Сједињене Америчке Државе издавањем Закона о људским правима Вирџиније из 1776. колонисти који су у међувремену прогласили независност у Америци прокламовали су слободу штампе основом слобода и ту слободу је могла забранити само репресивна администрација. Вирџинијска декларација о правима садржала је прву уставну гаранцију слободе штампе. Едмунд Рандолф (*Edmund Randolph*), члан

²⁶ F. S. Siebert, 108.

²⁷ Wilke, 20.

²⁸ *Ibid*, 20.

комитета за израду нацрта, изјавио је да је то један од „*плодова истинске демократије и историјског искуства*.“²⁹ Иако је органска метафора сасвим прикладна за овај догађај, у литератури се наилази на мишљења да два века касније тај плод још увек сазрева.³⁰ Са амандманом из 1791. у Устав Сједињених Америчких Држава, уметнута је одредба која гласи да Конгрес неће доносити закон који ограничава слободу изражавања и штампе.

У међувремену, револуција у Француској је изнедрила Декларацију о правима човека и грађана, коју је 26. августа 1789. одобрила Народна скупштина Француске, која је у члану 11. писала да је „*слободно саопштавање мисли и мишљења једно од најдрагоценијих права човека: тако сваки грађанин може слободно да говори, пише, штампа, осим да одговара на злоупотребу ове слободе, у случајевима одређеним законом*.“³¹ Упркос напретку након Декларације, владавина терора³² у Француској је озбиљно погодила слободу штампе. Што се тиче Наполеоновог периода, штампа је коришћена искључиво као средство пропаганде.³³

У већини европских земаља, укључујући и оне са системом претходне цензуре и оне са системима казнене цензуре, новинари су се стално суочавали са нејасним одредбама и недоследном применом. Ретко су знали шта јесте а шта није легално штампати. Аустријска цензура након 1815. године у Лобарди-Венецији забранила је свако писање које је „*кршило правила стила и чистоће*“, док је Руским декретом о руској штампи из 1826. године забрањено писање које је кршило „*правила и чистоту руског језика*“ или је „*пуно граматичких грешака*“. Француски закон о штампи или 1822. је дозволио узапћење новина када укупни „тон“ у „*серији чланака представља напад на*

²⁹ E. Randolph, *Essay on the Revolutionary History of Virginia*, 44 VA. MAG. Of Hist. & Biography, 43, 1936, 46.

³⁰ D. S. Bogen, *The origins of freedom of speech and press*, Maryland Law Review, vol. 42, no. 3, 1983, 429.

³¹ National Assembly of France, “The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen”, 26 August 1789, <http://www.refworld.org/docid/3ae6b52410.html>

³² Под терором се подразумева владавина помоћу страха. Терору прибегавају власти које носу сигурне у своју легитимност. Циљ застрашивња је добровољно покораване. Као политичко средство, страх је претходник силе, а главна му је намера да психичком принудом предупреди непотребну употребу физичког насиља. Љ. Тадић, *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1996, 213.

³³ B. Erdem, *The Ordeal of the Turkish Press*, Temmuz, 2018, 27.

јавни мир, поштовање вере државе или других религија које су законски признате у Француској, ауторитет краља, стабилност уставних институција, неприкосновеност продаје националне имовине и њено мирно поседовање“. Шпански закон о штампи из 1822. забрањивао је текстове који „шире правила или доктрине или... упућују на радње посвећене узбудљивој побуни или ремећењу јавног мира, чак и ако се мисли да могу бити маскиране као алегорије измишљених особа или земаља или прошлих времена, или као снови или фикције или било шта слично“. У том погледу Један од главних циљева шпанске штампе током XIX века био је „изигравање“ политичког ограничења и цензуре. Постојали су циклуси раста и опадања новина због разних краљевских указа и закона који су ограничавањем моћи штампе ограничавали објављивање садржаја који се сматра штетним или опасним за владу или монархију. Када су та ограничења укинута, штампа је експлодирала.³⁴ Руска директива о цензури из 1863. године забрањивала је материјале који су „у супротности са фундаменталним идејама наше државне структуре и основним принципима јавног поретка“.³⁵

³⁴ C. Sundt, *From Folletos to „Fake News“: The Origins of the Political Fragmentation of Media*, *Decimonica, Journal of Nineteenth Century Hispanic Cultural production*, vol. 15, num. 2, 2018, 51.

³⁵ R. J. Goldstein, *Political repression in 19th century Europe*, Routledge, 1983, 236.

II Правна регулатива о штампи и слободи штампе у Србији у периоду од 1830-1904. године

1. Претеча Закона о печатњи

Динамичан развој штампе и новинарства у XIX веку био је повезан са потребом увођења законских прописа који би уредили ову област друштвеног живота. Од периода конституисања Кнежевине Србије 1830. године до објављивања Устава Краљевине Србије 1903. године, питање закона о штампи било је једно од најчешће разматраних и измењених питања српског законодавства. Још давног 22. новембра 1832. године књаз Милош је прописао: „*Основанија по којима Књажевско-Србска канцеларија књиге цензурира*“. Ти први прописи обухватили су пет кратких тачака, у којима се подвлачи да се у Србији ниједна књига штампати неће уколико: 1) хули против вере, 2) хули против хришћанске вероисповести, 3) садржи саблазне мисли, 4) садржи мисли против Правитељства српског и његових чланова и 5) мисли против страних Правитељстава и његових чланова.³⁶

Прво целовитије правило о штампи је практично правна регулација цензуре од 1. јула 1841. године, док је први Закон о штампи објављен 23. октобра 1870. године.³⁷ Закон је као нормативни акт био од великог значаја и утицао на развој српске штампе и новинарства, али општи утисак је да је објављивање новина зависило од добре воље државне управе. Штавише, издавач штампе је могао бити и сваки грађанин који је испунио четири основна услова: да је држављанин Србије, има 25 година, има приватну имовину и грађанска права (члан 13. Устава). Само је суд могао одлучити о забрани објављивања. Српски закон није предвиђао потребу за било каквим финансијским

³⁶ А. Арнаутовић, Штампариие у Србији у 19. веку, (Београд: Државна штампарииа Краљевине Србије, 1912), 89.

³⁷ „Закон о печатњи (штампи), 23. Октобра 1870 год.“, [w:] „Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији за 1870 годину“, књ. XXIII, Београд 1870, 170-192.

гаранцијама да се добије дозвола за отварање штампарског предузећа. Ова чињеница, заузврат, показала се као значајан подстрек за развој штампе у Војводини.

Потврда ове тезе јесте чињеница да је 1871. отворено осам нових новина и часописа. У наредним годинама, овај закон је измењен неколико пута, прво 1875, затим 1879, 1880, 1881, 1882, 1884, 1981 и на крају 1904. године У међувремену, слобода штампе је постала уставна категорија, те се са мањим или већим успехом гарантује и Намесничким уставом из 1869. као и Уставом из 1888. То само по себи говори о улози штампе у политичком животу Србије, па и у њеном уставном развоју.³⁸ Огроман број тих промена, практично на годишњем нивоу, говори много о утицају штампе на политички живот Краљевине Србије. Проблематика „политичких криваца“ детаљније је разрађена управо у одредбама Закона о штампи од 21. октобра 1870. године, који је „по милости Божијој и вољи народној“ кнез српски Милан М. Обреновић потврдио. Пажња је нарочито концентрисана на одредбе којима се путем цензуре и других превентивних мера управне власти ограничава слобода штампе, дакле, одредбе о покретању листа, тј. регистравању, о издавању и дистрибуцији, затим о узапћењу, као и на одредбе којима се регулише одговорност за штампарске кривице. При том је, неминовно, указивано на друштвене и политичке односе који су утицали на овакво нормирање и иностране законе чији се утицај препознаје у српским прописима. Након добијања самоуправе Хатишерифом 1830. године, отворена је прва штампарија у Кнежевини Србији (Државна штампарија или Књажевско-србска типографија). У уводном делу Хатишерифа дата је, између осталог, „слобода постановити типографије“.³⁹ У јануару 1834. године, почеле су да излазе прве новине, под називом Новине србске. До тада, једине новине које су се могле наћи у Србији биле су доступне само чиновницима Кнежеве канцеларије, будући да је тамо редовно стизало неколико страних листова који су читани и превођени кнезу Милошу. Овде треба напоменути да Сретењски устав из 1835. године, као ни тзв. Турски устав из 1838. године нису познавали гаранцију слободе штампе.⁴⁰ Први пропис о штампи у Србији донет је 1.

³⁸ М. Тодоровић, *Слобода штампе у Србији XIX века*, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 442.

³⁹ Текст Хатишерифа у: Д. Матић, *Јавно право Књажевства Србије*, Београд 1851, 34.

⁴⁰ Ј. Продановић, *Уставни развојак и уставне борбе у Србији*, Српски народ у XIX веку, Београд, 1936, 102.

јула 1841. године. Била је то Уредба о цензури, издата под називом „Дужности цензора приправитељственој књигопечатњи“. Тим актом је забрањено да штампане ствари садрже написе против „правитељства српског“, страних влада, пристрасне и увредљиве садржаје. Како је прва штампарија у Србији је отворена 1831. године, а прве новине почеле да излазе 1834. године, одсуство прописа о штампи поједини аутори тумаче као постојање потпуне слободе штампе. Такву оцену, ипак, треба узети са резервом - непостојање прописа којима се уводи цензура не значи да она не постоји.

Кнез Милош је писмом од 27. марта 1834. године поставио Лазара Теодоровића за цензора и дао му јасна упутства о дужностима које треба да испуњава вршећи ту функцију. Из писма се може видети да је основни мотив српских власти да ограниче штампу био везан за односе са великим силама и спречавање изазивања њиховог гнева према још увек нејакој, вазалној Кнежевини. Пропис о цензури изазван је сукобом кнеза Милоша и Димитрија Давидовића, првог уредника Новина србских. Након овога, Србија ће још дуго чекати на прве прописе којима ће се гарантовати слобода штампе, али то не значи да није постојала свест о потреби њеног увођења и њеном значају, сведоче расправе на скупштинама које су се повремено одржавале. Први предлог да се уведе слобода штампе истакнут је на Петровској скупштини 1848. године. Десет година касније, на Светоандрејској скупштини, поред смењивања династије и коначног уобличавања скупштине као органа врховне власти, више пута су се чули захтеви за слободу штампе, укидање цензуре и доношење закона о штампи. Исти захтеви истакнути су и на Михољској скупштини 1867. године. Међутим, коментар кнеза Михаила да је „цензура најдражи накит народној слободи“ доста говори о његовом односу према њима.⁴¹

Приликом разматрања утемељености ових захтева у потребама ондашњег српског друштва, треба имати у виду и стање писмености у оновременој Србији. У Кнежевини 1834. године није било више од две-три хиљаде писмених људи, од којих је једва пола могло читати штампу. Читалачку публику сачињавали су углавном чиновници и свештеници. Ни следећих деценија ситуација није била битно боља. Према пописаним

⁴¹ М. Тодоровић, *Слобода штампе у Србији XIX века*, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 444.

подацима из 1866. године, у Србији је било 4,2% писменог становништва, 1874. године - 6,7%.⁴²

2. Устав Кнежевине Србије из 1869. године

Нови устав Кнежевине Србије, донесен 1869. године, ступио је на снагу. Његовим одредбама, Скупштина је добила своју законодавну функцију, а да би се могли донети и други најважнији закони, саобразни новом уставном схватању, морала се сазвати сама Скупштина да их донесе. Ради тога су заказани избори за ванредну законодавну Народну скупштину само за доношење нужних закона. Указом од 7. августа 1870. заказани су били избори, а сазив Скупштине утврђен за 14. септембар исте године. Како Уставотворна скупштина није донела закон о изборима народних посланика, избори су вршени по ранијим одредбама. Број бираних посланика, према тим одредбама, износио је 97, али је устав давао могућност Кнезу да сам именује једну трећину посланика од броја бираних посланика, са циљем да се у Народној скупштини даде места и интелигенцији, врло потребној у старим српским Скупштинама.

Уочи састанка ове Скупштине Намесништво је именовало 24 посланика, све самих интелектуалаца, од броја 32 колико је имало право да наменује. Једна скупштинска комисија извршила је преглед пуномоћја, а затим се приступило избору скупштинског часништва. За председништво бирано је шест кандидата, па је Намесништво са те листе именовало председника и потпредседника. Намесништво је за председника именовало Живка Карабиберовића а за потпредседника др. Јосифа Панчића, ректора Велике школе. За секретаре Скупштина је изабрала Алимпија Васиљевића, Димитрија Ђ. Јовановића, Јована Бошковића и Милоша И. Прокића.

Народна скупштина из 1870. године била је прва српска уставна Народна скупштина, и у исто време прва српска Скупштина која је била јавна и, као таква, приступачна свакоме ко се за скупштински рад интересовао.

Овим уставом који представља најдуготрајни српски устав XIX века и први који је вазална кнежевина самостално донела, предвиђа веома значајна грађанска права и

⁴² Два века развоја Србије – статистички преглед, Београд 2008.

слободе, док су сва наведена права могла у случају опасности посебним законом бити ограничена.⁴³

Слобода штампе се први пут законски уводи 1869. године у Уставу, али са извесним непрецизностима јер садржи само начелну одредбу о слободи изражавања мисли, између осталог и путем штампе: *“Сваки Србин има право да каже своју мисао: речима, писмено, средством печатње или у виду ликова, саображавајући се у томе прописима закона“*.⁴⁴ Овде треба напоменути да, када је у питању слобода штампе, она се по правилу у уставима као највишим правним актима гарантује било као посебна и самостална слобода, дакле посебном одредбом, или пак повезано са гарантовањем неких других слобода и права. Устави који уређују слободу штампе уз неке друге слободе и права чине то, у основи на два начина: прво повезујући гарантовање слободе штампе са одређеним личним слободама грађана, најчешће са слободом изражавања мисли, или пак тако да уз слободу штампе уређују и одређене политичке слободе и права.⁴⁵ Сходно наведеном закључујемо да се уставотворац Кнежевине Србије определио да слободу штампе уреди уз повезивање са слободом изражавања мисли. Ова уставна одредба, међутим, није истовремено значила и крај цензуре. Све до доношења закона о штампи важила је стара Уредба о цензури из 1841. године. Упућивање на доношење закона о штампи значи да је слобода штампе одобрена институционално, а не као индивидуално право.⁴⁶ Оваква уставна формулација омогућила је доношење два потпуно различита закона о штампи током важења овог Устава.⁴⁷

⁴³ А. Б. Ђурђевић, *Неке опште карактеристике развија српске уставности и државности*, Зборник радова Правног факултета, Нови Сад, вол. 28, бр. 2, 2004, 177.

⁴⁴ Члан 32 Устава из 1869. године. Одабрани извори из уставноправне историје јужнословенских народа, Н. Ранђеловић, М. Тодоровић-Крстић, Београд 2009, 176.

⁴⁵ М. Павјанчић, *Слобода штампе – елементи за упоредну анализу значајних питања која устави уређују у вези са слободом штампе*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, вол. 62, бр. 11, 1990, 14.

⁴⁶ Д. Стојановић, *Права грађана у уставима Србије*, Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века, САНУ, Београд 1990, 165-175, 170.

⁴⁷ М. Тодоровић, *Слобода штампе у Србији XIX века*, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 445.

3. Закон о печатњи из 1870. године

Први српски Закон о печатњи донет 23. октобра 1870. године састављен је по узору на аустријски Закон о штампи од 1862. године. Њиме је предвиђено да се лист покреће по систему пријаве окружној полицијској власти. Члан 13 прецизира садржај пријаве: име новина или повременог списка, природу садржаја, рокове у којима ће излазити, име и адресу одговорног уредника, штампара и издавача. Такође, обавезно је било доказивање да је подносилац пријаве српски држављанин, да је испунио услове везане за године живота, да има способност располагања својом имовином и да ужива грађанска права у пуном обиму. При том, садржај листа или повремених списка одређује старосну границу. Уколико је реч о списима политичког или економско политичког садржаја, граница је 25 година, док се за уређивање листова или повремених списка другачијег садржаја тражи само пунолетство. Након што се потврди испуњеност предвиђених услова, полицијска власт издаје уверење о испуњености услова за пријављену издавачку делатност. Поред тога, за разлику од аустријског оригинала, српски Закон не предвиђа кауцију за покретање листа. Овакво решење, уз одредбе о покретању листа допринеле су бржем развоју штампе о чему говори и чињеница да је већ наредне године, покренуто шест нових листова и часописа у Србији.

Према томе, систем пријаве предвиђен Законом од 1870. године је уобичајен и није ограничавао слободу штампе. То се, међутим, не може рећи за даља решења овог закона.

Наиме, чланом 6 одређена је обавеза штампара да сат пре растурања новина преда један потписан примерак одређеном представнику месне полицијске власти, који ће издати уверење о пријему. Уколико се у штампаној ствари нађе кажњиво дело или се утврди да не испуњава прописане услове везане за означавање штампара, уредника и издавача, полицијска власт је може узаптити (чл. 21). У том случају, пријава се подноси суду у што краћем року, који ће најдуже за осам дана донети решење о основаности запћења. Међутим, и поред законом одређеног рока, судови су често тек после неколико месеци потврђивали забрану листа.⁴⁸

⁴⁸ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд 1990, 79.

Према члану 25 овог Закона, за кривична дела учињена штампом „одговоран је сваки, који се по општим начелима кривичног законика може сматрати за кривца или саучасника“. Реч је о тзв. аустријском систему заједничке одговорности. Као последица оваквог законског решења, долазило је до тога да свако од лица које је укључено у издавање новина (писац, уредник, издавач, штампар) нарочито води рачуна о садржају листа што је довело чак и до цензуре штампара: „необразован и преплашен, штампар је брисао и оне ствари које полиција не би избрисала“. ⁴⁹

Законом о печатњи из 1870. године предвиђена је и могућност обуставе листа на три месеца. Члан 46 даје то право министру унутрашњих дела, после две опомене, уколико се у новинама „стално и у непријатељском духу нападају и изопачавају дела државних власти, или се уопште тако уређују, да постану убитачне за јавни мир и поредак“. Обуштава листа није била подложна надзору судске власти, тако да је влада могла угушити сваки лист који јој није био по вољи. ⁵⁰

Овим Законом били су незадовољни и конзервативци и либерали. У скупштинској расправи која му је претходила, противници су налазили да је превише либералан јер су сматрали да смо ми народ млад и неискусан, који може због слободе кренути странпутицом. Критике упућиване овом закону, нарочито оне везане за систем кумулативне одговорности и постојање цензуре преко обавезе предаје листа сат уочи растурања, чине се оправданим. Ипак, имајући у виду да је овај Закон донет само две године након убиства кнеза Михаила, а нарочито стање политичке културе и развијеност друштва, могло би се закључити да је Закон о штампи, уз све мањкавости, био корак напред у развијању штампе у Србији и гарантовању њене слободе.

4. Измене и допуне Закона о штампи од 15. децембра 1875. године – Каљевићев закон о штампи

До првих измена и допуна Закона о штампи из 1870. године дошло је за време Владе Љубомира Каљевића, коју су чинили млађи либерали и млађи конзервативци. За

⁴⁹ М. Павловић, 411-412.

⁵⁰ С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, Београд 1990, 80.

само шест месеци, колико је трајала ова Влада, донет је читав низ реформских закона. Измене овог Закона учињене су по угледу на немачки Закон из 1874. године.⁵¹

У намесничком Закону о штампи из 1870. године најпроблематичнији био је чл.6 по коме је штампар морао један примерак листа поднети полицијској власти сат пре растурања листа. Стога је најважнија измена учињена 1875. године управо то што је поменути члан у целости укинут. Задржана је пријава листа полицијским властима, али је додата могућност жалбе министру унутрашњих дела у случају недоношења решења о дозволи покретања листа у року од 10 дана (чл. 13). Укинута је обустава листа у случају неплаћене новчане казне (чл. 43), као и члан 46 који је давао право министру унутрашњих дела да у одређеним случајевима обустави излажење листа до 3 месеца. Такође, измењен је члан 21 који се односи на заплону листа од стране полицијске власти. Изменама је прецизирано да се лист може уаптити само онда „ако се нађе да у садржају неког печатног дела има злочина или увреде Књаза, Књегиње и Књажевог дома“ и у случају одавања војних информација у време рата (из чл. 44 Закона о печатњи).⁵²

Одређен је и рок од 24 сата у коме се полицијско решење о уапћењу мора доставити суду на потврду, као и исти рок за доношење судског решења. За разлику од одредбе по Закону из 1870, сада је допуштено жалити се Касационом суду.

У току претреса предложених измена и допуна Закона о штампи, конзервативци, либерали и радикали утркивали су се ко ће бити слободоумнији. Радикали су чак захтевали да се Закон о штампи просто укине, како би штампа била потпуно слободна. Њихов затхев прихватио је и конзервативац Гарашанин, који је предлагао да се закон о штампи сведе на један једини члан: „Штампа је неограничена, слободна“.⁵³

Иако ови предлози нису прихваћени изменама из 1875. године, Закон о штампи је постао либералнији, пре свега захваљући укидању 6. члана. У литератури су прихваћена

⁵¹ Миловановић, 74.

⁵² Измене и допуне у Закону о печатњи (штампи) од 23. октобра 1870. године, Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији у години 1875/6, Београд 1876.

⁵³ С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 250-251.

решења критикована нарочито због изостанка увођења обавезе високог образовања за уредника што је довело до тога да су отпочели новине издавати и јавно мњење руководити они, који су једва кадри били да појме тежак задатак, који на се примају.⁵⁴

У мају 1876. године, када је рат са Турском постао изванредно стање, једна од првих мера Владе била је суспендовање Закона о штампи, на основу члана 38 Устава.

5. Измене Закона о печатњи из 1879. године

Завршетак српско-турског рата и Берлински конгрес на коме је Србија коначно добила независност, условили су потребу за поновним разматрањем законских решења која се тичу штампе. Предлог двадесеторице народних посланика да се укину измене у Закону о печатњи из 1875. јер су се показале као врло убитачне за рад у земљи и за слободу грађана изазвао је бурну дебату у којој су посланици опозиције бранили слободу штампе.

На седници одржаној 12. јануара 1879. године у Нишу, извештач закона А. Бобовац прочитао је извештај одбора о штампи. Као циљ законодавних промена истакнута је „општа тежња у питању о штампи да се слободној речи, која би служила истинској поуци народа и разумном претресу јавних дела, остави слободно поље, а само спрече злоупотребе, које се употребом права слободне речи могу учинити“.⁵⁵

Међутим, већ након изнетих законских промена, било је потпуно јасно да измене иду у правцу гушења слободе говора и враћања на првобитна решења, стара готово десет година. Тако је укинут члан 6 из 1875. и враћен на снагу исти члан из 1870. године, који предвиђа обавезу предаје једног штампаног примерка полицијским властима сат пре растурања листа. Поред њега, из Закона о штампи из 1870. године враћени су на снагу и чланови 8, 12, 21, 26, 27, 28, 30 и 32.⁵⁶

⁵⁴ Г. Миловановић, 95.

⁵⁵ Протоколи Народне скупштине држане у Нишу 1878-9. године, Београд 1879, 452.

⁵⁶ Закона о изменама и допунама Закона о печатње из 1879. Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији. 34, од 1. Новембра 1878 до 6. Маја 1879. године, Београд 1879.

Поновно увођење цензуре изазвало је велику расправу на скупштинској седници 12. јануара 1879. године. Посланици опозиције су говорили да он „спречава слободу писања и слободу мисли“, а да се „државни поредак нема чега бојати“. С друге стране, министар иностраних дела истакао је да је Србија тек изашла из рата, са новостеченом независношћу која је још „нежна биљка“, стога јој треба закон о штампи који ће је заштитити док се не опорави.⁵⁷ Такви аргументи Владе прихваћени су бурним одобравањем.

Новина је увођење обавезе факултетског образовања за уредника (чл. 13). Прецизирано је да такав критеријум важи за уредника листа или повременог списка политичког, политичко-економског и сатиричног карактера, док се за уређивање листа војног садржаја тражи завршена војна академија, а богословског, завршена богословија. Овај предлог није прошао без скупштинске расправе.

Захтев да уредник мора бити факултетски образован имао је за циљ да, с једне стране, на уредничка места дођу људи с више знања а мање страсти, с друге, да се елиминишу уредници – каскадери.⁵⁸ За уредника се тражила факултетска спрема утолико пре, што се од опозиције био пронашао подесан пут и начин да један пише и штампом чини кривична дела, а да сасвим други неко одговара.

Поред оваквог одређења, чл. 13 прописује и услов да уредник мора бити лице које је последње две године плаћало поптун грађански данак и остале општинске и државне прирезе. У литератури се овакво решење тумачи настојањем „да ће се на тај начин удаљити од штампе они, који за њу нису дорасли и они, који нису кадри да се уврсте ни у обичне грађане ни по памети, ни по имовном стању своме, а хоће да они буду израз општега мњења и оцењивачи и критичари свега“. Поред тога, ставом четири одређено је да уредник не сме бити осуђен за злочинство или преступ због кога се губи грађанска част и мора поседовати уверење да је доброг владања.⁵⁹

⁵⁷ Протоколи Народне скупштине одржане у Нишу 1878-9. године, Београд 1879, 463.

⁵⁸ М. Павловић, 412.

⁵⁹ Протоколи Народне скупштине држане у Нишу 1878-9 године, 460.

Гушење слободе штампе појачано је и враћањем на снагу члана 21 из 1870. године, који се односи на узапћивање листа и покретање поступка пред судом.

Аргументоване критике изнете у скупштинској расправи остале су без резултата. Као што то обично бива, умањивање слободе власт је оправдала вишим државним интересима.

6. Измене и допуне Закона о печатњи од 29. јануара 1880.

На заседању Народне скупштине која је почела са радом 21. Новембра 1879. године у Нишу, Ристићева влада покушала је да преко својих посланика врати намеснички Закон о штампи из 1870. године. На скупштинској седници 11. децембра 1879. године прочитан је извештај Законодавног одбора о предлогу двадесет посланика да се укину измене и допуне Закона из 1875. године и да се у целости врати Закон из 1870. године. Овај предлог наишао је на јак отпор опозиције. Интересантно је да је посланик Анта Пантић, који је 1871. године изјављивао у Скупштини да ни намеснички Закон није довољно строг, овај пут рекао је за Каљевићев Закон да је врло штетан за ред у земљи. После дугих дебата на неколико састанака, Скупштина је, по Ристићевој жељи, решила да се предлог врати Законодавном одбору да он са владом изради предлог закона о штампи.

Нови предлог поднет је Народној скупштини 12. јануара 1879. године. Овај предлог разликовао се од претходног утолико што није предвиђао враћање Закона из 1870. године у целости већ само појединих чланова, међу којима и озлоглашени члан 6. Спорни члан 6 промењен је већ наредне године. Изменама из 1880. године, остала је обавеза предаје једног примерка новина месној полицијској власти или одређеном званичнику, али не сат пре, већ непосредно пре почетка дистрибуције.⁶⁰

Наиме, октобра 1880. године Ристићева влада је морала да поднесе оставку, истина, не због притисака опозиције и слободе штампе, већ због кнеза и царинског рата са Аустро-Угарском. У новој влади најважнија места заузеле су Милан Пироћанац, председник владе и министар правде, и Милутин Гарашанин, министар унутрашњих дела. Обојица су припадали опозиционој групи младоконзервативаца, окупљених око листа

⁶⁰ Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 1. јуна 1879. до 1. августа 1880. године (XXXV)

“Видело”, која је заједно са Каљевићим либералима основала Напредну странку (јануара 1881). Влада је одмах дала изјаву да ће радити на слободи штампе збора и договора и за ширу и већу уставност. Она је већ имала израђен преднацрт устава, који је садржавао и основе будућег закона о штампи. Поред начелног проглашења слободе штампе, нацртом је било предвиђено да у нови устав, за разлику од намесничког Устава из 1879. године, уђу и конкретније одредбе које би гарантовале слободу штампе: да не може бити успостаљена цензура нити каква друга “спречавајућа мера” против излажења, продаје и растурања новина; да издавање новина не подлеже никаквим претходним овлашћењима власти, да се за издавање новина не може тражити кауција, да штампа никад не може бити подвргнута административним мерама, да за садржај одговара писац текста.⁶¹

7. Закон о штампи из 1881. године

Осамдесетих година деветнаестог века почињу бољи дани за српску штампу. Прве српске партије, Радикална, Напредна и Либерална, користе своја гласила да пропагирају ставове и политичке идеје и придобију што већи број присталица.

Такви политички односи имали су јасан одраз у политичкој штампи, која је новим Законом 1881. године добила повољне услове за даљи развој. Куриозитет представља чињеница да је за либералан Закон о штампи из 1881. године заслужна конзервативна Влада напредњака. У литератури се с поносом истиче да је Србија тада својим слободоумљем надмашила ондашњу француску Скупштину, будући да је српска Скупштина усвојила превод либералног француског предлога, који је чак и у самој Француској прихваћен са изменама.⁶²

У новоизабраној Скупштини, која је почела са радом 30. децембра 1880. године, главну реч имали су напредњаци и радикали. И једни и други залагали су се за слободу штампе. Радикали, који су се организовали као политичка странка почетком јануара 1881. године, иступили су с посебним програмом, објављеним у првом броју “*Самоуправе*” и

⁶¹ Нацрт предлога за промену Устава од 1869, Архив САНУ, заоставштина Милана Пироћанца, бр. 10048.

⁶² М. Павловић, 473.

изнели своје захтеве “који се имају остварити на овој или идућој законодавној Скуптини”. Први захтев односио се на проглашење потпуне слободе штампе. Напредњаци су за свој партијски програм прогласили програм листа “*Видело*”, које се, од почетка залагало за слободу штампе. Новопокренути лист “*Нови век*”, који се декларисао као непартијски, залагао се такође за слободу штампе “са укидањем превентивних мера”. Значи, постојало је опште расположење да се донесе нови закон који ће прогласити слободу штампе и укинути све облике цензуре.⁶³

Министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин поднео је Народној скупштини владин предлог новог закона о штампи 13. фебруара 1881. године, који је био усвојен истог дана акламацијом. Нови Закон садржао је углавном одредбе о штампи сличне онима из поменутог нацрта устава, само прецизније формулисане и разрађене по члановима. По овом Закону за издавање и растурање новина није било потребно никакво посебно одобрење власти (довољна је само пријава); укинути су сви облици превентивне цензуре; о штампарским кривицама решава само редовни суд, за садржај је одговоран писац (или уредник, ако је он непознат или ван домаћаја власти), заплена се може вршити само у одређеним случајевима (ако се вређа владалац или његов дом или позива народ на устанак против власти и законитог реда).

Проглашење овог Закона повољно је прихваћено у јавности. Тим поводом напредњачко “*Видело*” објавило је чланак Слобода штампе од Мите Ракића. Подразумева се да је Ракић, који је учествовао у састаљању овог Закона писао похвално о њему.⁶⁴ Никола Пашић је писао је у “*Раду*” да је Закон добар, “*иако га стешњавају уставне одредбе.*”⁶⁵ Једно “*Радник*” Мите Ценића није био одушевљен Законом. Критикујући казнене одредбе овог Закона, он пише: “*А зар није тако исто иронија кад читате натпис: Закон о слободи штампе збора и удружња*”, а кад унутра завирите, наизализе на сваком

⁶³ М., Бјелица, Борба за слободу штампе у Кнежевини Србији, Историјски часопис, књига IX, Историјски институт Београд, 1977, 217.

⁶⁴ М. Ракић, *Слободна штампа*, Видело, 1881, 20.

⁶⁵ Н. Пашић, Политичка хроника, Рад, 1881, 88.

*кораку на: толико и толико месеци или толико или толико година затвора, и толико и толико талира.*⁶⁶

Макар и привремено, нови Закон је ослободио штампу политичких окова што се одмах одразило и на број листова. У току 1881. године у Србији је покренуто десет нових политичких листова од који су четири дневници (*Београдски дневник, Народни дневки, Народно ослобођење и Радник*), три су излазила више пута у недељи (*Самоурнава, Спрска независност и Нови век*), а три су сатирични листови (*Дар-мар, Стари домишљан и Ћоса*).

Извештај Законодавног одбора о Предлогу Закона о штампи, својим поетичним стилем и узвишеним идејама показује колика је била свест о значају слободе штампе. Не чуди, стога, што је Предлог усвојен акламацијом.

Закон о штампи из 1881. године је много даље отишао у обезбеђивању основе за слободу штампе од измена и допуна закона о штампи из 1870. године, донетих 15. децембра 1875. године. Најпре, зато што је реч о потпуно новом закону, а не о изменама и допунама ранијег закона. У таквој ситуацији мање је било могућности за противуречности у појединим одредбама у самом закону. Усвојена концепција о слободној штампи овде се могла боље спровести, него у случају када се већ постојећи закон, са низом одредби којима се ограничава слобода штампе, мења или допуњује. Са друге стране измене и допуне закона о штампи из 1875. године, по својој садржини ближе су одредбама закона из 1881. године, него закону из 1870. године. Наиме, у формирању одредби закона о штампи из 1881. године пошло се од измена и допуна из 1875. године, као оног што је добро, и од одредби закона о штампи из 1870. године, као оног што није добро, чега се треба чувати.⁶⁷

По Закону о штампи из 1881. године, лист и сваки повремени спис, покреће се по систему пријаве. У пријави морају бити назначени назив листа, име и адреса власника, одговорног уредника и штампарије. За разлику од решења из претходног закона, овде не постоји цензура – задржана је обавеза предаје примерка дежурном полицијском

⁶⁶ М. Бјелица, 1977, 218.

⁶⁷ С. Стојчић, *Значај политичког законодавства из 1881. године за Уставни развитак Србије*, Зборник правног факултета у Нишу, Правни факултет Ниш, бр. 11, 1972, 227.

званичнику (чл.8), али у исто време са почетком дистрибуције листа (не сат пре тога, како је предвиђао Закон из 1870. године).

Правила о заплени су уже и прецизније одређена него у претходном Закону (чл. 10). Тако, лист може бити узапћен само „ако садржи увреду владоцу, владарици, престолонаследнику, и дому владалачком или позив да грађани устају на оружје или против власти и законитог реда.“ И у овим случајевима полицијска власт је кратким роком (24 часа) обавезана да покрене поступак пред судом, који за исто време мора донети решење о оправданости такве одлуке. Против решења се тужени може жалити Касационом суду, који опет за 24 часа мора коначно решити ствар. За кривице учињене штампом одговарају супсидијарно (каскадна кривица) писац, одговорни уредник, штампар, продавац (чл.31).

Реч је о такозваном белгијском систему кривице. Овај систем је теорија и пракса развила из оскудних законских одредаба. Састоји се у томе да се особе које учествују код стварања, издавања и растурања рукописа позивају на одговорност одређеним редом (писац, потом издавач, уредник, штампар и растурач). Свако од ових лица може се, без доказане кривице, казнити потпуном казном, при чему кажњавање једног, искључује све остале.

Систем одговорности по белгијском закону о штампи је плод белгијске револуције 1830. године, условљен конкретним историјским околностима. Наиме, револуцијом се завршила петнаестогодишња холандска владавина, а млада белгијска нација тражила је начин да се у потпуности афирмише. Док је холандски режим у процесима против штампе увек настојао да доведе пред суд што више оптуженика, систем кривице постављен овим чланом има за основну поставку - закон жели само једну жртву. Дакле, када је познат писац, одговара само он, чак и онда када су и друга лица отворено и умишљајно учествовала у издавању кажњивог рукописа. Уколико писац није познат или је недоступан правди, наступа сукцесивна одговорност. Оваква одредба је директно супротна претходним ригидним и репресивним холандским решењима. Поред тога, и јасна реакција на многе тенденциозне процесе против штампе за време министра правде ван Манена.⁶⁸

⁶⁸ С. Франк, Основи права о штампи, Загреб 1927, 116.

Иако је у литератури познат као „белгијски систем одговорности“, члан 18 Устава Белгије је у потпуности преузео француски модел. Као узор за ово решење послужио је француски Закон о штампи из 1817.⁶⁹

8. Измене Закона о штампи 1882. године и

Овде треба најпре истаћи да је закон о штампи из 1881. године настао заједно са законом о удружењу и зборовима, законом о измени члана 50. Скупштинског пословника и законом о судијама, као резултат заједничког става две политичке групе, које су се налазиле у опозицији према либералима, будућих радикала и будућих напредњака. Оне су извесно време после 19. октобра 1880. године говориле заједничким језиком иако им позиције нису биле исте. Напредњаци су, као странка на власти дословно испунили програм из опозиционих дана, када су друговали са радикалима. Али, дате политичке слободе нису биле циљ напредњачке странке у мери у којој су оне биле циљ радикалне странке. Оне су биле нужно средство напредњака, да би обезбедили сарадњу радикала у рушењу либералне владе и свом доласку на власт. С друге стране, напредњачка влада је ове популарне законодавне мере изабрала као средство за ублажавање дејства непопуларних мера на међународном плану које су јој престијале и којих је била свесна. Тиме је у својој борби изабрала мач са две оштрице. Управо због тога, што су нове слободе могле да се користе у борби против предстојећих непопуларних уговора (трговачког и железничког са Аустро-Угарском). То се нарочито осетило у коришћењу новог закона о штампи. Видевши да је безуспешна њена борба против штампе ослобођене полицијске и судске контроле, компромитујући се више пута у тој борби, морала је да се повлачи од свога слободоумља након годину дана. Тиме је признала свој морални пораз, остајући на власти, напушта начела која је проповедала пре доласка на власт.

Доласком на власт, напредњаци су почели да воде другачију политику од оне за коју су се залагали док су били у опозицији. Њима су се супротставили социјалисти, а затим и радикали, први преко штампе, а други и преко штампе и својих посланика у

⁶⁹ S. Frank, 117.

Народној скупштини. Да би спречила утицај опозиције у народу влада је почела да прогони штампу. Као у време Чумићеве и Каљевићеве владе, бивши борци за слободу мисли нашли су се у улози прогонитеља слободе штампе.

Напредњачкој влади је сметао Закон о штампи, који је сама донела, јер на основу њега није имала права да врши цензуру и забрањује растурање листова. Пошто није одмах могла да измени Закон, предузела је друге мере против опозиционе штампе. Почела је са прогонима социјалиста, јер они нису имали својих представника у Народној скупштини нити подршку остале опозиције, па је за владу најмање било опасно да гони њих. Октобра 1881. године две штампарије одбиле су да штампају један ванредни број „Радника“, у коме је требало да се објави полемички чланак Драгише Станојевића. Уредништво је то прокоментарисало као поновно увођење штампарске цензуре, што и јесте био случај.

С тим у вези, измене и допуне закона о штампи од 12. јула 1882. године поново спајају закон о штампи са појединим одредбама кривичног законика. Све оно што је напредњачкој власти сметало да држи штампу под полицијском и судском контролом избрисано је из закона о штампи из 1881. године. Образложење предлога измена и допуна скупштини је поднео 10. јуна 1882. године, на LI скупштинском састанку, министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин, онај исти који је као народни посланик једној скупштини поднео предлог да закон о штампи у Србији треба да има само један члан: *“Штампа је у Србији слободна.”*⁷⁰

Изменама из 1882. године проширени су разлози за узапћивање листа. Поред увреде владоца и владалачког дома, позивања на оружје или побуну против власти и закона додати су и садржаји којима се „распростире нихилизам, комунизам и дела означена чл. 91 Кривичног закона“.⁷¹

⁷⁰ С. Стојчић, 231.

⁷¹ Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 5 септембра 1881. до 28. јула 1882. (XXXVII), Београд 1882. Чл. 91 Кривичног законика

9. Закон о штампи из 1884. године

Након септембарских избора 1883. године на којима су убедљиво тријумфовали радикали, напредњачка влада Милана Пироћанца је поднела оставку, а нову владу је образовао стари пензионисани политичар Никола Христић. За време његове владе на скупштинским изборима од фебруара 1884. године напредњаци су освојили највећи број посланичких места, док је либералима и радикалима припало десетак мадната, јер нису хтели да истичу своје изборне листе. Христићеви министри нису били одушељени чињеницом да су напредњаци освојили највећи број мандата, јер су хтели да изабрани посланици не припадају ниједној политичкој партији, тј. да буду зависни од Владе.⁷² Народна скупштина која је изабрана на фебруарским изборима се састала у Нишу 18. маја, 1884. године. На седници је у престоној беседи између осталог истакнуто да како би се успоставило нормално функционисање политичког живота у земљи неопходно је извршити одређене промене у закону о штампи и у закону о удружењима и зборовима *“јер се само тако може поменути установама сачувати пристојан, непрекидан и по државу користан развитак”*. Тако је на овој седници између осталих усвојен и нови Закон о штампи.

У новом закону о штампи знатно су пооштрене казне за оне који би вређали владара или његову породицу, позивали на државни удар, заговарали ширење комунизма и нихилизма и нису поштовали *“уредбе и законите наредбе власти”*. У таквој ситуацији власт је имала право да забрани такве новине. За штампарске кривице су одговарали писац, одговорни уредни, штампар, као и онај који продаје новине ако није био познат писац, уредник и штампар. У члану 10а била је предвиђена новчана казна од 1.000 динара или затворска казна од једне године за оне који би издавали забрањене листове. Члан 11 је предвидео да се најмања казна која је по старом закону износила од 50 до 200 динара

⁷² М. Д. Пешић, *Страначке борбе у Краљевини Србији од 1884. до 1887. године*, Зборник радова филозофског факултете у Приштини, вол. 50, бр. 4, 2020, 144.

повећа на 600 до 1.000 динара.⁷³ Гласови малобројне опозиције били су ућуткани и готово да се нису чули, док је многим опозиционим посланицима одузет мандат.

10. Устав Краљевине Србије из 1888. године

Доношењем Устава из 1888. године Краљевина Србија се и формалноправно сврстала у ред парламентарних европских држава. Парламентаризам уведен тим уставом, међутим, уместо да политички живот Србије уведе у мирни ток, распирио је страначке борбе у тој мери да је угрозио и саме темеље државе.⁷⁴ Овде треба напоменути да још приликом израде устава, радикали су на Уставном одбору тражили да у устав уђе одредба да *“суверена власт припада народу”* или да *“свака власт потиче од народа”*. Али Краљ Милан је то одбио речима да *“не да народу да буде једини суверен, него хоће и он да дели с народом суверенитет”*.⁷⁵

Устав из 1888. у члану 22 детаљно и на нивоу најбоље европске уставности прописује да је *„штампа слободна“* и да се *„не може установити ни цензура ни било каква друга превентивна мера која спречава излазак, продају или растурање списа и новина“*. Забрањено је претходно одобрење власти, као и тражење јемства (кауције). Прописано је да се новине и друге штампане ствари могу забранити само ако садрже увреду владара и краљевског дома, или страних владоца, или због позива грађана да устају на оружје. И у тако уско одређеним случајевима, власт је дужна да покрене поступак пред судом у року од 24 часа, који је обавезан да у истом року потврди или поништи забрану. Уколико суд не донесе одлуку у овом року, сматраће се да забрана не постоји.

⁷³ М., Пешић, Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881. до 1903. Ниш: Филозофски факултет, 2017, 174.

⁷⁴ И. Крстић-Мистриджеловић, *Парламентарна влада у Србији од 1888. до 1914. године – између права и политике*, НБП. Наука, безбедност, полиција, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, вол. 23, бр. 3, 2018, 268.

⁷⁵ Ј. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Српски народ у XIX веку, Београд, 1936, 284.

И овим Уставом је слобода мисли, у њеном оквиру и слобода штампе, одобрена у оквирима закона. Међутим, њена гаранције је сада много потпунија. За разлику од претходног Устава, овде је очигледна намера уставотворца да свим грађанским правима и слободама обезбеди стабилност и ефективност, пре свега, предупредивањем могућих злоупотреба у законској обради ових права.⁷⁶

11. Закон о штампи од 1891. године

Ове уставне одредбе оживотворене су Законом о штампи од 1891. Члан 10 превиђа да сваке новине морају имати одговорног уредника који мора бити српски грађанин који ужива сва грађанска и политичка права (као што је предвиђено и Уставом из 1888. године). Ранијим законима се није тражило уживање политичких права као услов за обављање посла уредника, што може створити одређене нејасноће. Такође, овај закон не предвиђа услове у погледу година, стручне спреме и плаћања одређеног пореза. На тај начин, посао уредника је постао доступнији. Остала решења у Закону о штампи из 1891. су углавном комбинација ранијих и не доносе ништа ново.⁷⁷

Наиме овај закон је према својим одредбама најближи оном напредњачком из 1881. године, а то је резултат настојања да се уваже слободоумне одредбе актуелног Устава. Он углавном преузима ставове уставотворца садржане у обимном члану 22, па тако и експлицитно прокламовање слободе штампе и забрану цензуре. Поред овога у забрани административних опомена и законодавац види значајну гаранцију слободе штампе. У одређеном обиму су разрађеније и законске одредбе које прате уставне по питању забране (узапћења) листа, као и по питању одговорности за штампарске кривице. Кривице пак „учињене против одредаба овог закона застаревају три месеца од дана када су учињене“. Дакле, као и у напредњачком закону, али се рок застарелости прекидао према прописима Кривичног законика. Слободоуман у нешто мањој мери од свог напредњачког претходника Закон о штампи из 1891. године представља покушај да се слободи писане

⁷⁶ Д. Стојановић, 172.

⁷⁷ Г. Миловановић, 104

речи обезбеди стабилност и ефективност, а злоупотребе исте сведу на најмању могућу меру.⁷⁸

12. Закон о штампи из 1904. године

Штампи никакав бољитак није донео ни Устав из 1901, а после кржаве смене српских династија и доношења новог Устава 1903, изгласан је и нови, либерални Закон о штампи у јануару 1904. године. Закон о штампи из 1904. године настојао је превазићи праксу установљену Законом о штампи из 1870. и 1891. године. Закон о штампи из 1904. године у делу о општим одредбама у члану 1. предвиђао је слободу изражавања са знаком да сваки Србин има право да у границама закона исказе своју мисао, писмено, штампано и у сликама.⁷⁹ Овај закон позивао се на члан 22. Устава Краљевине Србије који је гарантовао слободу изражавања. Проблематична формулација односи се на слободу изражавања у границама закона, у овом случају „границе закона“ могу бити уско, али и веома екстензивно тумачене. Члан 2. је практично својом формулацијом онемогућавао успостављање било какве цензуре, која би се позивала на превентивне разлоге. Штампа је била заштићена од административних опомена. Штампарска делатност подлежала је нормативно-правној регулативи и прописима за индустријско-занатске радње, а књижевна одредбама трговачких прописа.

Тековине полицијског надзора штампаних медија могу се видети у пракси дефинисаној у члану 7. Закона о штампи који је предвиђао да се по један штампани примерак пре изласка у штампу достави надлежној месној државној полицијској власти. Чланом 8. је предвиђено да су ове одредбе важиле и за материјале који су раније издати, али се прештампавају. У другој глави закона прописана су правила која су се односила на повремену штампу и списе. Свака повремена или стална штампа морала је имати одговорног уредника који је српски држављанин и који ужива грађанска и политичка права.

⁷⁸ З. Стојановић, *О политичким правима и слободама у Кнежевини и Краљевини Србији – Уставни и законски оквири XIX вијека*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 80, год. LVII, Niš, 2018, 59.

⁷⁹ Закон о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

Власт која је одлучила спровести забрану била је дужна своју одлуку и решење спровести надлежном првостепеном суду у року од 24 часа. Суд је био дужан у року од 24 часа по пријему решења од надлежних полицијских власти одговорити има ли места забрани и своје решење саопштити странама истог дана. У противном случају сматрало се да је забрана установљена. Против примљеног решења о забрани тужени се могао жалити у року од 24 часа по пријему жалбе. У члану 12. је истакнуто да се под краљевским домом подразумева: краљица супруга, живи преци и потомци у првој линији, рођена браћа и њихова деца и неудате сестре краља владоаца. Чланом 13. је одређена казна за оне који би забрањене ствари растурали, кретала се од новчане казне у износу од 200 до 1800 динара или затвора од 20 дана до 6 месеци. Закон је предвиђао и одредбе које су се односиле на стране листове и повремене списе, па је у члану 15. предвиђен слободан улазак у Србију списа штампаних у иностранству. Истим чланом је дефинисано да уколико би штампана ствар или спис имала увредљиве садржаје кажњиве чланом 11. овог закона или би била противна интересима земље Министарски савет могао је забранити улазак у земљу на рок до две године. У трећој глави закона прописано је растурање, продавање и прилепљивање на зид штампаних садржаја, па су тако новине, књиге, повремене брошуре и друге штампане ствари могле бити продаване и растуране слободно по јавним местима за шта није требала посебна дозвола надлежних или полицијских власти, чак су и малолетници могли растурати новине уколико би били пријављени месној полицијској власти и на одговорност уредника новина.⁸⁰

Глава четири је у својим формулацијама појединих одредби истицала елементе кривичноправне одговорности и поступке кривично-процесне природе. У првом одељку ове главе дефинисано је подстицање на злочин и преступе. Тако је члан 19. као саучеснике оне радње санкционисане кривичним законом предвиђао оне који би којим начином истакнутим у члану 5. Закона, растурањем продајом штампаних ствари, непосредно подстакли кога или које да учине злочин или преступ, па по изазивању или провокацији дође до кривичног дела или злочина истакнутог у члану 41. Кривичног законика. Онај ко би изричито позивао на похаре, убиства, разбојништва и друге покушаје, па чак да и до тога не дође, кажњавао се затвором од 6 месеци до две године. Било је кажњиво свако

⁸⁰ М. Матијашевић, *Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти*, Докторска дисертација, Правни факултет у Нишу, 2020, 53.

деловање усмерено према војсци, официрским класама и позивање на војну непослушност, казном затвора од 2 месеца до једне године или новчано од 300 до 1000 динара. Закон је предвиђао радње усмерене против државе њених представника и интереса, затим против приватних лица, као и кажњавање клевете и увреде. Под клеветом се у смислу овог закона подразумевало да када се против једне личности износи факт или дело, којим се вређа њена част или хули њеном угледу, а увреда постоји када се погрдним и другим увређујућим изразима вређа част или углед неке личности или приватног лица (корпорације), а да се при томе не наводи никакав чињенични факт. Члановима 23. и 24. као кажњиве биле су предвиђене клевета и увреда краља и чланова краљевског дома, било је кажњиво и прештампавање и објављивање неистинитих навода. Ко би путем штампе позивао на непокорност законима био би кажњен затвором од 6 месеци до две године, а критика каквих уставних или законских решења није подлежала никаквој казни. У смислу јавног реда и мира било ја кажњиво омаловажавање вере и морала. Клевета изнета према судовима, полицији, војсци или органима власти кажњавала се затвором од 1 до 18 месеци, а иста казна је предвиђена за оног ко би вређао чланове Народне Скупштине, представнике власти или ма која лица која врше какву повремену или сталну јавну функцију.

III. Закључак

Као и код многих других стубова либералне мисли, о успостављању слободне штампе широм света се често говори као линеарном наративу. Наиме, као што смо то приказали у раду повећање слободе штампе почело је у Енглеској, укидањем закона о лиценцирању 1694. године, пре него што је он постао уписан прво у амерички, а потом и француски устав. Овакве праксе наставиле су да следе и остале државе. С тим да потпуна цензура штампе егзистира у мање-више сличном обиму у свим правним оквирима Европе XIX века. Важност слободе штампе видљива је из свих наведених законских и уставних аката, као и из захтева за слободу штампе истицаним на скупштинама, будући да она има огроман утицај на све области друштвеног и политичког живота.

На пут политичке модернизације, који је подразумевао и адекватну конституционализацију политичких права и слобода, нововековна Србија је кренула угледајући се на Западну Европу. Међутим, наилазила је на извесне потешкоће. Иако се често ослањала на већ готова решења у европским уставним и законским текстовима, мотив за гарантовање слободе штампе у Србији имао је потпуно другачије порекло. Несигурни кораци српске државе, уз честа посртања, створили су специфичне околности у којима се може наћи оправдање за конзервативно законодавство у овој области.

Уредбом о цензури из 1841. године успостављена су прва ограничења штампе којима се није дозвољавало врећање хришћанске религије, владара и чланова његове породице. У првом самосталном уставу Србије из 1869. слобода штампе је прописана стидљиво, прилично неодређено и довољно непрецизно, а уредба о цензури из 1841. била је и даље на снази. Оно што се да закључити да је Закон о штампи из 1870. године није захтевао никакве финансијске гаранције за дозволу, односно отварање штампарије, што је довело до повећања броја штампарија. Иако систем пријаве није био ограничавајући овај закон је имао ограничавајућа решења која су се односила на обавезу штампара да пре растурања новина достави један потписан примерак локалној полицијској власти, такође је предвиђао и уапћење (забрану) те штампе. Овај закон предвиђао је и принцип заједничке одговорности писца, уредника, издавача и штампара у кривично правном смислу речи за објављене текстове. Због рестриктивности одредаба овог закона услед

притиска младих либерала и конзервативаца долази до измене овог закона 1875. године којим се злогласни члан 6. који се односио на предају једног примерка пре растурања полицијским властима укида. Пошто су новинари и новине добили крила, власт је у јануару 1879. практично вратила на снагу закон из 1870, после чега је Србија целу деценију пролазила кроз разна искушења и сукобе. Велику победу либерално-демократске струје у борби за слободу штампе означило је доношење новог закона у марту 1881. године, али је после само петнаест месеци власт унела разна ограничења у тај закон, да би му у јуну 1884. године придодала низ нових рестриктивних одредби. Слобода штампе у Србији поново је била готово сасвим угушена. Српски устав из 1888. (у науци признат као „најбољи српски устав“) значио је суштински продор у овом домену. Био је то први највиши правни акт донет у Србији после признавања њене независности на Берлинском конгресу 1878. године. У том уставу је детаљно прописано да је „штампна слободна“, а забрана новина била је могућа у три случаја: због „увреде Краља и Краљевског дома, или увреде страних владаоца и њихових домова или позива грађана да устају на оружје“. Уместо да се ствари крећу напред, а слободе у Србији проширују и продубљују, нови српски краљ, Александар Обреновић је 1894. суспендовао Устав из 1888. и вратио на снагу онај из 1869. године. Србија је већ била на путу модернизације, политичког, привредног и културног развоја, па је одлука краља Александра значила поновно губљење времена, што је карактеристичан, недовољно истражен проблем у српској политичкој историји. Бољи положај штампе није постигнут ни Уставом из 1901, док је након доношења новог Устава 1903, изгласан и нови, либерални Закон о штампи у јануару 1904. године. У пет ситуација овим законом је предвиђена забрана новина: за увреду владоца и чланова краљевског дома, за увреду страних владара, за увреду народне скупштине, за непосредно позивање грађана да силом мењају устав и законе и, на крају, за повреду јавног морала.

Ретроспективном анализом уочавамо сву сложеност нормативног уобличавања истих. Конституционализација политичких права започета Намесничким уставом, своју кулминациону тачку досеже уставном реформом из 1888. године. С обзиром на то да су оба уставна документа имала два периода важења, оба се могу посматрати као да су извесна кочница уставном развоју Србије. Затим, садржина и домашај уставног нормирања и усвајања идеалног закона о слободи штампе константно су били условљени

конкретним друштвеним амбијентом, актуелним распоредом политичких снага, њиховим идеологијама и интересима. Уставни и законски оквири политичких слобода, који су обележили посматрани период уставног развоја, су, заправо, рефлексија два уставна концепта.

Српске власти су у конкретним историјским околностима постепеног изграђивања државног апарата и освајања независности рестириktivно гарантовале сва, а нарочито политичка права, са циљем заштите, пре свега, сопствених позиција. Међутим, не треба пренебрегнути чињеницу да су политичке борбе у Србији одувек деструктивно деловале на државни живот.

Несигурни кораци српске државе, уз честа посртања, створили су специфичне околности у којима се може наћи оправдање за конзервативно законодавство. Одговор на питање да ли је народ у Србији предуго остао у стању малолетства, што је од представника власти захтевало да га ограничавањем права заштити од самога себе или је ограничавањем слобода власт спречавала освешћивање становништва јер народ сазрева у слободи за слободу, ствар је личног опредељења. Ипак, чак и онда када се ослањала на најслободоумнија европска решења, њихово оживотворење у Србији увек је било бременисто специфичним тумачењима и заобилажењем прописа.

Напоследку можемо закључити да у Србији XIX и почетка XX века егзистира директна репресивна контрола штампе која се огледа у претходном издавању дозвола за штампарску делатност, те претходне цензуре и кривичног санкционисања, односно касне цензуре. Индиректна контрола коју Голдштајн и Рут одређују као гаранције или обвезнице опреза и посебни порези на штампу који имају за циљ обесхрабљивање штампања и куповине новина не постоје у Србији као у појединим земљама Западне Европе тога доба. Напоследку као најсветлије доба слободу штампе у Србији XIX и почетка XX века издваја се не тако дуг период важења Закона о штампи из 1881. године, као закона који је гарантовао највећу слободу српској штампи у датом временском оквиру.

Литература

1. Allwn, E., *International origins of the newspaper*, Journalism Quaterly 7, 4 (1930).
2. Asante, C. E., *Press Freedom and Development: A Research Guide and Selected Bibliography*, Greenwood Press, 1997.
3. Bogen, D. S., *The origins of freedom of speech and press*, Maryland Law Review, vol. 42, no. 3, 1983, 429-465.
4. Cullen, M. R., *Mass media and the First amendment*, Dubuque, 1981.
5. Erdem, B., *The Ordeal of the Turkish Press*, Temmuz, 2018.
6. Goldstein J. R., *Political repression in 19th century Europe*, Routledge, 1983.
7. Goldstein, R., *Freedom of the press in Europe, 1815-1914*, Publication: Columbia, S. C. : Association for Education in Journalism and Mass Communication, University of South Carolina, 1983.
8. Gorman, L., McLean, D., *Media and Society into the 21st Century: A Historical Introduction*, Wiley-Blackwell, 2009.
9. Hachten, A. W., *The world news prism: Changing media, clashing ideologies (2nd ed.)* Ames, IA: Iovwa State University press, 1987.
10. Haule, J. L., *Press controls in colonial Tanganyika and post-colonial Tanzania, 1930-1967: A proposition for research in African journalism history*. Doctoral dissertation, Southern Illinois University, Carbondale, 1984.
11. Maynard Salmon, L., *The newspaper and the historian*, Octagon, New York, 1976.
12. National Asembly of France, “The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen”, 26 August 1789.
13. Randoplh, E., *Essayon the Revolutionary History of Virginia*, 44 VA. MAG. Of Hist. & Biography, 43, 1936.
14. Rohdewald, S., *Sacralizing the Nation through Remembrance of Mediaeval Religious Figures in Serbia, Bulgaria and Macedonia*, Leyde–Boston, Brill, 2022 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, Volume: 85/2).
15. Siebert, F. S., *Freedom of the Press in England 1476-1776: The Rise and Decline of Government Control* (Urbana: University of Illinois Press, 1965).

16. Stepanović-Todorović, S., *Collection and preservation of newspapers in the library of SASA: Between Tradition and new Technology*, In: Halmut Walravens, *Newspapers in Central and Eastern Europe – Zeitungen in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, 2003, p. 73-78.
17. Sundt, C., *From Folletos to „Fake News“: The Origins of the Political Fragmentation of Media*, *Decimonica, Journal of Nineteenth Century Hispanic Cultural production*, vol. 15, num. 2, 2018, 48-65.
18. Wallbank, T. W., Taylor, A. M., Bailkey, N. M., *Civilization past and present, 1650 to the present* (4th ed.), Glenview, 1972.
19. Ward, K., *The Development of the Mass Media in the Ineteenth Century*, In: *Mass Communications and the Modern World. Themes in Comparative History*. Palgrave, London, 1989, p. 21-57.
20. Wilke, J. “Censroship and Freedom of the Press”, *European History on-line (EGO)* (Mainz: Leibniz Institute of European History, 2013).
21. Арнаутовић, А., *Штампарије у Србији у 19. веку*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1912;
22. Бјелица, М., *Новинарство и публицистика*, У: *Историја српске културе, Дечије новине*, Горњи Милановац и Удружење издавача и књижара Југославије, Београд, 1996.
23. Бјелица, М., *Борба за слободу штампе у Кнежевини Србији*, *Историјски часопис*, књига IX, *Историјски институт Београд*, 1977.
24. Вукмировић, Д., Вучићевић, А., Недељковић, Г., Аралица, В., *Два века развоја Србије – статистички преглед*, Београд 2008;
25. Ђорђевић, Р. Т., *Адолф Берман у Румунији*, У: *Прилози за књижевност језик историју и фолклор*, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1927. стр. 233-235.
26. Ђурђевић, Б., А., *Неке опште карактеристике развија српске уставности и државности*, *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, вол. 28, бр. 2, 2004, 169-197.
27. *Закон о изменама и допунама Закона о печатње из 1879. Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији. 34, од 1. Новембра 1878 до 6. Маја 1879. године*, Београд 1879.

28. Закон о печатњи (штампи), 23. Октобра 1870 год, „Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији за 1870 годину“, књ. XXIII, Београд 1870;
29. Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србији од 1. јуна 1879. до 1. августа 1880. године (XXXV)
30. Ј. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Српски народ у XIX веку, Београд, 1936.
31. Јовановић, С., *Влада Милана Обреновића*, Београд 1990;
32. Крстић-Мистриджеловић, И., *Парламентарна влада у Србији од 1888. до 1914. године – између права и политике*, НБП. Наука, безбедност, полиција, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, вол. 23, бр. 3, 2018, 267-286.
33. Матијашевић, М., *Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти*, Докторска дисертација, Правни факултет у Нишу, 2020, 53.
34. Матић, Д., *Јавно право Књажества Србије*, Београд 1851;
35. Мокриш, С., *Новине и њихова улога у друштвеној заједници*, Вјесник библиотекара Хрватске, вол. 54, бр. 4, Загреб, 2011, стр. 115-130.
36. Нацт предлога за промену Устава од 1869, Архив САНУ, заоставштина Милана Пироћанца, бр. 10048.
37. Павјанчић, М. *Слобода штампе – елементи за упоредну анализу значајних питања која уставни уређују у вези са слободом штампе*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, вол. 62, бр. 11, 1990, 13-23.
38. Пашић, Н., *Политичка хроника*, Рад, 1881, 88.
39. Пешић Д. М., *Страначке борбе у Краљевини Србији од 1884. до 1887. године*, Зборник радова филозофског факултета у Приштини, вол. 50, бр. 4, 2020, 134-159.
40. Пешић, М., *Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881. до 1903*. Ниш: Филозофски факултет, 2017.
41. Протоколи Народне скупштине држане у Нишу 1878-9. године, Београд 1879;
42. Ракић, М., *Слободна штампа*, Видело, 1881, 20.
43. Ранђеловић, Н., Тодоровић-Крстић, М., *Одабрани извори из уставноправне историје јужнословенских народа*, Београд 2009;

44. Стојановић, Д., *Права грађана у уставима Србије, Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, САНУ, Београд 1990;
45. Стојановић, З. *О политичким правима и слободама у Кнежевини и Краљевини Србији – Уставни и законски оквири XIX вијека*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 80, год. LVII, Niš, 2018, 37-64.
46. Стојчић, С., *Значај политичког законодавства из 1881. године за Уставни развитак Србије*, Зборник правног факултета у Нишу, Правни факултет Ниш, бр. 11, 1972, 217-237.
47. Тадић, Љ., *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1996.
48. Тодоровић, М., *Слобода штампе у Србији XIX веку*, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012);
49. Ћоровић, В., *Историја српског народа*, Глас српски, Бања Лука, 1997.
50. Франк, С., *Основи права о штампи*, Загреб 1927.

Сажетак

Аутор се у раду бави приказом и анализом законодавства о штампи са посебним акцентом на слободу штампе у Књажевини Србији и Краљевини Србији. Аутор настоји да кроз приказ правног оквира Србије који се тиче регулисања штампе у периоду од 1830 – 1904. године укаже на ниво слободе који је уживала штампа у Србији у различитим раздобљима овог периода уз анализу друштвено-политичких и друштвено-економских односа који су владали у време доношења појединих верзија Закона о штампи. Поред овога аутор анализира у којој мери је законодавна регулатива штампе и слободе штампе у Србији XIX века ишла у корак са законодавним моделима у овој области у другим земљама тога доба. У првом делу рада аутор најпре приказује теоријска схватања штампе у XIX веку, истичући кључне сегменте штампе, као и значај који је штампа тога доба имала по друштвене заједнице. Након тога, аутор у раду приказује кључне детерминанте које су довеле до експанзије штампе у XIX веку, уз ово аутор указује на развој мисли о слободи штампе од XVII до XIX века, указујући на облике директне и индиректне регулације штампе који су се примњивали како на простору Европе, тако и изван овог подручја. Посебан фокус је дат на цензуру као највећу препреку слободи штампе. Централни део рада чини приказ и анализа правне регулативе о штамаи и слободи штампе у Србији у периоду од 1830-1904, у којој аутор даје хронолошки приказ развија ове правне области, почевши од правне регулативе цензуре, која се сматра претечом Закона о печатњи, преко доношења првог Закона о печатњи 1870. године, па све до његових измена и допуна до 1880. године, те доношења Закона о штампи 1881. године и његових измена и допуна закључно са 1904. годином. Паралелно са анализом одредаба наведених закона аутор је у овом делу дао и приказ третмана штампе и слободе штампе у Уставима Србије почевши од Устава Кнежевине Србије из 1869. године, па све до Устава Краљевине Србије из 1888. године. У закључном делу рада аутор износи своје закључке о нивоу слободе штампе у напред наведеном периоду у Србији, те облицима цензуре штампе који су били заступљени.

Кључне речи: штампа, слобода штампе, цензура, законодавство, Краљевина Србија, Књажевина Србија.

Summary

Legislation on the Press and freedom of the Press in Principality and Kingdom Serbia

In the paper, the author deals with the presentation and analysis of press legislation with a special emphasis on press freedom in the Principality of Serbia and the Kingdom of Serbia. The author tends to present the legal framework of Serbia regarding the regulation of the press in the period from 1830 to 1904 to point out the level of freedom enjoyed by the press in Serbia in different periods of that time along with the analysis of socio-political and socio-economic relations that prevailed in the time of adoption of certain versions of the Press Law. In addition to this, the author analyzes to what extent the legislative regulation of the press and freedom of the press in Serbia in the 19th century kept pace with the legislative models in this area in other countries of that era. In the first part of the paper, the author first presents the theoretical understandings of the press in the 19th century, highlighting the key segments of the press, as well as the importance that the press of that era had for social communities. After that, the author shows in the work the key determinants that led to the expansion of the press in the 19th century, in addition to this, the author points to the development of ideas about freedom of the press from the 17th to the 19th century, indicating the forms of direct and indirect regulation of the press that were applied both in the area Europe, as well as outside this area. Special focus is given to censorship as the biggest obstacle to freedom of the press. The central part of the work is a presentation and analysis of the legal regulations on the press and freedom of the press in Serbia in the period from 1830-1904, in which the author gives a chronological overview of the development of these legal areas, starting with the legal regulation of censorship, which is considered the forerunner of the Law on press, through the passing of the first Law on press in 1870, until its amendments and additions up to 1880, and the adoption of the Law on press in 1881 and its amendments and additions ending in 1904. Parallel to the analysis of the aforementioned provisions author analyses treatment of the press and freedom of the press in the Constitutions of Serbia, starting with the Constitution of the Principality of Serbia from 1869, and ending with the Constitution of the Kingdom of Serbia from 1888. In the final part of the work, the author presents his conclusions about the level of press freedom in the aforementioned period in Serbia, and the forms of press censorship that were prevalent.

Key words: press, press freedom, censorship, legislation, Kingdom of Serbia, Principality of Serbia.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Кандидаткиња Марија Васић рођена је 20.04.1997. године у Пироту. Завршила је основну школу Љупче Шпанац у Белој Паланци као носилац Вукове дипломе и звања Ученик генерације. Средњу школу Никета Ремезијански-општи смер гимназије завршава 2016. године као носилац Вукове дипломе, када уписује основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу. Марија је дипломирала 23.12.2020. године са просечном оценом 9,67. У току основних студија награђена је стипендијом Фонда за младе таленте Републике Србије-Доситеја. Учествовала је у бројним ваннаставним активностима и семинарима. Мастер академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписује 2021. године на општем смеру- ужа историјскоправна научна област. На мастер студијама кандидаткиња је, такође, стипендисткиња Фонда за младе таленте Републике Србије. Испите на мастер студијама кандидаткиња је положила са просечном оценом 10,00. Тренутно обавља приправнички стаж у адвокатској канцеларији и припрема се за полагање правосудног испита. Говори енглески језик и служи се француским језиком.